

**UCHWAŁA NR XXIII/146/2020
RADY POWIATU W NOWYM MIEŚCIE LUBAWSKIM**

z dnia 29 października 2020 r.

**w sprawie przyjęcia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata
2018-2021**

Na podstawie art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r., o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. z 2020 r., poz. 282 ze zm.) oraz art. 4 ust. 1 pkt 7 oraz art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r., o samorządzie powiatowym (Dz.U. z 2020 r., poz. 920), po uzyskaniu pozytywnej opinii Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie Delegatura w Elblągu, Rada Powiatu w Nowym Mieście Lubawskim uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu w Nowym Mieście Lubawskim.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia i podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Przewodniczący Rady
Powiatu w Nowym Mieście
Lubawskim

Kazimierz Wiśniewski

Załącznik do uchwały Nr XXIII/146/2020
Rady Powiatu w Nowym Mieście Lubawskim
z dnia 29 października 2020 r.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021

Spis treści

1. Wstęp.....	3
1.1. Ogólna charakterystyka powiatu.....	3
2. Uwarunkowania formalno-prawne dziedzictwa kulturowego	9
2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.....	9
2.2. Zewnętrzne regulacje prawne	12
2.3. Regulacje regionalne (wojewódzkie).....	12
2.4. Inne uwarunkowania formalno-prawne opieki nad zabytkami.....	12
3. Cele i zadania programu opieki nad zabytkami w województwie warmińsko-mazurskim	14
4. Opieka nad zabytkami nieruchomymi w województwie warmińsko-mazurskim	15
5. Rodzaje zabytków najczęściej występujących w regionie warmińsko-mazurskim	16
5.1. Zabytki ruchome	16
5.2. Zabytki nieruchome	17
6. Cele opracowania powiatowego programu nad zabytkami.....	19
7. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu nad zabytkami.....	20
8. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	20
8.1. Zabytek.....	20
8.2. Zabytki nieruchome	21
8.3. Zabytki ruchome	21
8.4. Zabytki archeologiczne	22
9. Formy i zakres ochrony zabytków nieruchomych	22
9.1. Wpis do rejestru zabytków.....	22
9.2. Ewidencja zabytków	22
9.3. Pomnik historii.....	23
9.4. Park kulturowy	23
9.5. Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Narodowego UNIESCO.....	23
10. Nawiązanie programu do strategicznych dokumentów dotyczących rozwoju przestrzenno-społeczno-gospodarczego regionu	24
11. Regulacje wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	25
11.1. Podstawowe opracowania strategiczne i planistyczne powiatu nowomiejskiego ...	26
11.2. Ogólna charakterystyka zasobów i rozmieszczenie zabytków w powiecie nowomiejskim.....	28
11.3. Zabytki wpisane i nie wpisane do gminnej ewidencji zabytków	30

11.4. Zabytki o najważniejszym znaczeniu dla powiatu z podziałem na poszczególne gminy	30
11.5. Dziedzictwo przyrodnicze	36
12. Zadania i kompetencje organów samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	39
13. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu nowomiejskiego.....	41
14. Zakres i cele powiatowego programu nad zabytkami	43
15. Kierunki działań służące realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami	43
16. Metody wdrażania powiatowego programu nad zabytkami.....	45
17. Monitoring Programu	47
18. Załącznik nr 1 do Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021 – Zabytki Powiatu Nowomiejskiego wpisane do rejestru zabytków	47
19. Załącznik nr 2 do Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2020 – Zestawienie cmentarzy historycznych, które znajdują się na terenie Powiatu Nowomiejskiego	47

1. Wstęp

1.1. Ogólna charakterystyka powiatu

Powiat Nowomiejski położony jest w południowo – zachodniej części województwa warmińsko –mazurskiego i obejmuje miasto Nowe Miasto Lubawskie oraz cztery gminy wiejskie: Biskupiec, Grodziczno, Kurzętnik i Nowe Miasto Lubawskie, w skład których wchodzi 77 sołectw (82 miejscowości). Ze względu na bogatą przeszłość historyczną na terenie powiatu występuje wiele obiektów zabytkowych. Powiat Nowomiejski leży w większości na historycznej Ziemi Lubawskiej – obecnie Nowomiejskiej, z którą nierozwalnie wiążą się jej dzieje. W wyniku najazdu pogańskich Prusów około 1220 roku uległa spustoszeniu cała ziemia chełmińska do której należy Ziemia Lubawska.

Na obszarze *Nowego Miasta Lubawskiego* udokumentowano ślady pobytu ludzi z epoki neolitu tj. 4000-1500 p.n.e. (badaniami archeologicznymi objęto niewielki obszar południowej części miasta). W XI w. ziemie te zamieszkiwało pruskie plemię *Sasinów*, o których od połowy XII w. nie ma już żadnych wzmianek źródłowych. Największe nasilenie akcji osadniczej przypadało na lata 1310 – 1410 i obejmowało miejscową ludność pruską, polską i niemiecką.

Pierwsze ślady pobytu człowieka na ziemi lubawskiej pochodzą z epoki neolitu, czyli młodszej epoki kamienia (ok. 4 -1,5 tys. lat p.n.e.). Do pierwszych znalezisk archeologicznych należą siekiery kamienne różnej wielkości z Lubawy, Linowca, Chrośla i Nowego Dworu Bratiańskiego oraz dłuto kamienne z Łąkorza. Około tysiąca lat p.n.e. w ziemi lubawskiej osiedliły się plemiona kultury łużyckiej, uważane za ludność prasłowiańską.

We wczesnej epoce żelaza,(okres halsztacki – 650 – 400 r. p.n.e.) spotyka się na tym terenie różne ślady archeologiczne. Odzwierciedleniem tego okresu są przede wszystkim znaleziska grobów skrzynkowych w Tylicach, w Małych Bałówkach (grób skrzynkowy z 5 urnami), koło Nawry i w okolicy Kurzętnika.

Kolejnym ważnym etapem w pradziejach ziemi lubawskiej był okres rzymski (od przełomu er do IV w. n.e.). Poziom gospodarki był wówczas dość wysoki, o czym może świadczyć stosowana na szeroką skalę uprawa pszenicy, żyta, jęczmienia. Rozwijała się również wymiana handlowa. Przez teren ziemi lubawskiej prowadziła jedna z odnóg szlaku bursztynowego. Na obszarze ziemi lubawskiej rzymski szlak bursztynowy krzyżował się z wołyńskim szlakiem bursztynowym. – od ujścia Wisły przez ziemię lubawską następnie na Wołyń i nad Morze Czarne.

Po osadnictwie kultury łużyckiej, które trwało do V w. n.e. rozpoczęło się osadnictwo o charakterze pruskim. Coraz bardziej intensywna penetracja ludności pruskiej na obszar ziemi lubawskiej zaczęła się prawdopodobnie około V i VI wieku. Silna ekspansja Prusów na ziemię lubawską doprowadziła do zajęcia wschodniej części tej ziemi – na wschód od Drwęcy – przez plemię Sasinów.

W kulcie pogańskim nie spotyka się świątyń, a jedynie *święte gaje*. Były one materialnym wyrazem kultu drzew. Prusowie na ziemi lubawskiej mieli trzy tzw. *święte gaje*: w Lipach, Łąkach i Kurzętniku. W tych gajach ofiary składano w gajach lipowych. Nawet w późniejszym średniowieczu ludność udająca się na pielgrzymki do sanktuarium w Łąkach Bratiańskich w drodze powrotnej zatrzymywała się w Lipach.

O rozwoju osadnictwa historycznego świadczą liczne grodziska wczesnośredniowieczne (IX – XIII w.) m.in. koło Tylic, Montowa, Nielbarka, Nowego Dworu Bratiańskiego, Radomna, Zajączkowa Lubawskiego. Rozkład przestrzenny grodów funkcjonujących w tym okresie odzwierciedla główne strefy zasiedlenia. Zakładano je w miejscach strategicznych przepraw, ale również stanowiły centra lokalnych skupisk osadniczych.

Grodziska ziemi lubawskiej pochodzą z różnych okresów wczesnego średniowiecza. W zależności od wieku budowy mają różną formę i charakter. Grodziska te przetrwały do dziś w postaci wałów ziemnych, dość często zarysowanych w otaczającym je krajobrazie. Z budowli drewnianych do naszych czasów nie pozostało śladu. W ziemi lubawskiej obok nazwy grodzisko funkcjonują inne, jak: zamczysko, mieścisko, wały, okopy, szanice.

W XIII w. Prusami zawładnęli Krzyżacy, w tym także ziemię lubawską. Od 1242 r. ziemia lubawska miała być podzielona na trzy równe części: dla biskupa Chrystiana, Krzyżaków i Konrada Mazowieckiego (po jego śmierci dla Bolesława Mazowieckiego).

W ramach państwa zakonnego terytorium ziemi lubawskiej zaczęło powoli zrastać się z ziemią chełmińską. W 1243 r. ziemia chełmińska wraz z lubawską utworzyły diecezję chełmińską.

W większości miejscowości na tych terenach były lokowane w XIII lub XIV wieku. Powstanie *Nowego Miasta Lubawskiego* datowane jest na rok **1325**, przy czym według źródeł historycznych w roku 1325 nastąpiło umocnienie i rozbudowa istniejącej już osady oraz nadanie jej praw miejskich. Przywilej lokacyjny na prawie chełmińskim *Nowe Miasto Lubawskie* otrzymało w **1353** roku.

Na terenie całego Powiatu Nowomiejskiego zachowało się wiele zabytków, które zasługują na uwagę i ochronę. Oprócz zabytków sakralnych – kościołów, w których znajduje się wiele bezcennych zabytków, na terenie Powiatu Nowomiejskiego znajduje się wiele

zespołów dworskich np. na terenie gminy Kurzętnik: w Krzemieniewie, Kurzętniku oraz w Wawrowicach.

Dzięki staraniom biskupa Chrystiana powoli na ziemi lubawskiej wprowadzano chrześcijaństwo. W tym okresie miały miejsca objawienia Matki Boskiej w Łąkach (nieдалеko Nowego Miasta Lubawskiego), które dały początek sławie Łąk Bratiańskich. Według legendy, dzieciom pasącym bydło na łąkach bratiańskich ukazała się Matka Boska. Również w świętym gaju pogańskim bogini Majumy niedaleko Lubawy nad lipą ukazała się, stojąca nad strumieniem wielka jasność i znaleziono tam figurkę Matki Boskiej.

Kult pogański zaczął powoli zanikać na ziemi lubawskiej. Przebieg chrystianizacji ziemi lubawskiej należy do zagadnień słabiej zbadanych ze względu na ubóstwo źródeł pisanych jak i archeologicznych. Umacnianiu nowej wiary mogła służyć budowa sieci organizacji kościelnej, która postępowała w raz z rozwojem struktur państwowych. Pierwsze parafie na ziemi lubawskiej powstawały w XIII i XIV w. Najstarszą parafią na tym terytorium należącym do kapituły chełmińskiej była prawdopodobnie parafia w Tylicach. Ponadto w tym okresie powstały parafie m.in. w Nowym Mieście Lubawskim, Gwiżdżinach, Skarlinie, Mikołajkach, Radomnie, Brzoziu Lubawskim, Krotoszynach, Kurzętniku, Lipinkach, Łąkorzu, Ostrowitem k. Jabłonowa, Szwarcenowie, Zwiniarzu, Mrocznie, Grodzicznie. W wymienionych parafiach istnieją w większości kościoły pobudowane w XIV wieku.

Z architektury średniowiecznej zachowały się oprócz kościołów ruiny gotyckiego zamku biskupiego z przełomu XIII i XIV wieku w Kurzętniku, czy dwie baszty obronne w Nowym Mieście Lubawskim.

Perłą zabytków powiatu nowomiejskiego jest niewątpliwie kościół parafialny w Nowym Mieście Lubawskim p.w. Świętego Tomasza Apostoła. Kościół wzniesiony w roku 1325 – tytuł kościoła poświęcony źródłowo 13 kwietnia 1470 r. Kościół parafialny posiada następujące tytuły:

- Bazylika Mniejsza ustanowiona 21 października 1971 r.
- Kościół Kolegiacki Kapituły Nowomiejskiej ustanowiony 25 marca 2012 r.
- Sanktuarium Matki Bożej Łąkowskiej – afiliowane do papieskiej Bazyliki MB Większej w Rzymie.

Zlecniodawcą budowy kościoła był Zakon Krzyżacki, który posiadał prawa patronatu i finansował budowę. Wnętrze bazyliki to niesamowite połączenie sztuki gotyckiej, renesansowej i barokowej. Ogromna w tym zasługa wojewody chełmińskiego Pawła Działyńskiego i jego żony Jadwigi Czarnkowskiej oraz proboszcza nowomiejskiego ks. Jana Ewertowskiego.

Najcenniejszym obiektem świątyni jest figura Matki Boskiej Łąkowskiej z Dzieciątkiem. Według tradycji pochodzi ona z 1402 r. i należy do kręgu Pięknych Madonn. Figurę w XIX wieku przeniesiono ze spalonego klasztoru franciszkanów – reformatów w Łąkach Bratiańskich. Swego czasu klasztor łąkowski nazywany był „Pruską Częstochową”, bo pielgrzymki do niego liczyły nawet kilkadziesiąt tysięcy ludzi.

Z budownictwa mieszkaniowego zachowała się zwarta zabudowa (znacznie przebudowana w ostatnich latach), typowa dla architektury małomiasteczkowej z końca XIX wieku i I poł. XX wieku w Kurzętniku. Ponadto zachowały się budynki użyteczności publicznej (szkoły, leśniczówki, karczmy, budynki pocztowe), zabytki techniki i kultury materialnej: kuźnie czy młyny wodne. W XV wieku Ziemia Lubawska została podzielona na trzy jednostki:

- Biskupi klucz lubawski z siedzibą w Lubawie,
- Wójtostwo krzyżackie z siedzibą w Bratianie,
- Klucz kapituły chełmińskiej z siedzibą w Kurzętniku.

Większość wsi na tych terenach była lokowana w I połowie XIV wieku na prawie chełmińskim. Osadzano tu ludność pochodzenia pruskiego oraz napływającą ludność z Ziemi Chełmińskiej oraz osadników na prawie chełmińskim.

Na mocy II pokoju toruńskiego w 1466 roku Ziemia Lubawska przeszła pod panowanie królów polskich. Pokrzyżackie wójtostwo bratiańskie zmieniło się w polskie starostwo – królewszczyznę. Niektóre wsie stały się dobrami szlacheckimi. Na gruntach folwarków powstawały wsie czynszowe, tworzone przez samodzielnych chłopów (zwanych gburami) oraz szlachtę.

Prusy Królewskie dzieliły się na trzy województwa: malborskie, chełmińskie i pomorskie. Ziemia Lubawska weszła w skład województwa chełmińskiego jako **Powiat Michałowski**. Klucz lubawski biskupów chełmińskich stanowił odrębną jednostkę administracyjną (egzymowaną), czyli nie wchodził w skład żadnego powiatu. Klucz ten nadal pozostawał w rękach biskupów chełmińskich i w okresie panowania polskiego znacznie się rozszerzył przez zapisy. Pozostała część ziemi Lubawskiej tworzyło starostwo bratiańskie, gdzie swą siedzibę miał starosta.

Klucz lubawski biskupów chełmińskich ekonomicznie ciążył do Grudziądza, który miał prawo składu i eksportu zboża do Gdańska.

Długo okres pokoju pozwolił na stosunkowo szybką odbudowę ze zniszczeń wojennych, choć ostatnia wojna Polski z Zakonem Krzyżackim w latach 1520 – 1521 toczyła się częściowo na terytorium ziemi lubawskiej.

Stulecie 1562 – 1625 było dla całej ziemi lubawskiej okresem najbardziej pomyślnego rozwoju społecznego i ekonomicznego w czasach Rzeczypospolitej Szlacheckiej. W 1626 r. rozpoczęła się wojna polsko - szwedzka, która trwała aż do 1629 r. Tranzytowe położenie geograficzne ziemi lubawskiej wzdłuż ważnego szlaku komunikacyjnego (zwłaszcza po obu stronach Drwęcy) łączącego Mazowsze i Kujawy z Prusami oraz sąsiedztwo granicy z Prusami, zawsze sprzyjało przetaczaniu się przez ten teren licznych działań wojennych. W czasie wojen polsko – szwedzkich na szlaku przemarszu wojsk zostały poważnie zniszczone wsie, Wojna przyniosła też ze sobą pośrednie skutki w postaci zarazy w 1629 i ponownie w 1633 r.

Natomiast poważniejsze skutki negatywne ziemi lubawskiej przyniosła druga wojna ze Szwecją w latach 1655 – 1660 – „potop szwedzki”. Największe straty poniósł Kurzętnik oraz Nowe Miasto Lubawskie.

Kolejne klęski żywiołowe -grad, wielkie śniegi, nawałnice, pomory zwierząt oraz wojna sukcesyjna (1733 – 1735), przemarsz wojsk rosyjskich w czasie wojny siedmioletniej (1756 – 1763) dokonały dalszych zniszczeń ziemi lubawskiej.

W 1772 roku nastąpił I rozbiór Polski, w wyniku którego ziemia lubawska została włączona do obwodu kwidzyńskiego i podporządkowana Kamerze Wojen i Domen w Kwidzynie zarządzającej prowincją Prusy Zachodnie.

Zaczęła się szybka germanizacja tych terenów. Prusacy zaczęli dążyć do zatarcia polskiego charakteru Ziemi Lubawskiej. Nowe władze rozpoczęły akcję kolonizacyjną, ściągając na Ziemię Lubawską osadników z państw niemieckich, w znacznej mierze wyznania ewangelickiego.

Pierwszy okres panowania pruskiego trwał 34 lata i zakończył się wkroczeniem w 1807 r. na Ziemię Lubawską wojsk napoleońskich. Tereny te w tym okresie były wielokrotnie splądrowane.

W 1807 roku Ziemia Lubawska weszła w skład Księstwa Warszawskiego. Na ziemi lubawskiej, podobnie jak w całym Księstwie Warszawskim, wprowadzono Kodeks Napoleona. Wzrosła rola mieszczaństwa, które zostało prawnie ze szlachtą. Pojawiły się możliwości większego awansu w administracji, szkolnictwie i wojsku.

W 1812r. Napoleon wyruszył na Rosję. Przez teren ziemi lubawskiej (maj 1812 r.) przeciągały wojska francuskie idące na Rosję. Lata 1812 – 1813 to okres kolejnych spustoszeń ziemi lubawskiej.

W wyniku postanowień Kongresu Wiedeńskiego w 1815 r. ziemia lubawska weszła w skład państwa pruskiego.

1 kwietnia 1818 roku utworzono **Powiat Lubawski**, którego władze powiatowe miały siedzibę w Nowym Mieście Lubawskim. Powiat ten powstał z podziału dotychczasowego Powiatu Michałowskiego i wszedł w skład Rejencji Kwidzyńskiej.

Na Ziemi Lubawskiej rozwijała się polska działalność społeczno – narodowa prowadzona w duchu pracy organicznej. Znalazła ona wyraźne poparcie ze strony duchowieństwa katolickiego, zwłaszcza w dobie prześladowań katolicyzmu w czasach tzw. Kulturkampfu.

Pierwsze przejawy zorganizowanego polskiego życia narodowego dały o sobie znać tutaj podobnie jak i w innych miastach i miasteczkach Prus Zachodnich. W XIX wieku w powiecie lubawskim działało wiele – najczęściej tajnych – organizacji młodzieżowych, przykościelnych które chciały zachować charakter polski tych ziem. Widoczne to było w działalności tajnych organizacji szkolnych np. organizacji filomackich.

W 1861 r. w Nowym Mieście Lubawskim posługiwało się językiem polskim 51% mieszkańców, a w 1910 r. – 59 %. Powiat lubawski zaliczany był do najbardziej polskich powiatów na Pomorzu.

Formy legalnej walki były różnorakie. W latach 1906 – 1907 doszło do strajku szkolnego w powiecie lubawskim z powodu wprowadzenia obowiązku nauki religii wyłącznie w języku niemieckim.

Na przełomie XIX i XX wieku dla przeciwdziałania grożącemu wynarodowieniu organizowano polskie stowarzyszenia społeczno – narodowe organizujących różne polskie stowarzyszenia oświatowe, sportowe, kulturalne, śpiewacze i gospodarcze.

Decyzję o przyłączeniu powiatu lubawskiego do państwa polskiego na mocy traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 roku ludność polska przyjęła z entuzjazmem. Po przejęciu powiatu lubawskiego z rąk niemieckich 19 stycznia 1920 roku strona polska przystąpiła do utworzenia własnych organów władzy. W miejsce landratury niemieckiej postanowiono utworzyć „Powiat Lubawski” z siedzibą w Nowym Mieście Lubawskim na czele ze starostą. Powiat lubawski – okresu międzywojennego – był obszarem typowo granicznym, którego granice na przestrzeni około 100 km były polsko - niemiecką granicą państwową. Ówczesny powiat lubawski, aczkolwiek biedny – raczej nie bogaty – starał się dzięki uświadomieniu narodowemu spełniać dobrze swe obowiązki – świadom pogranicza Rzeczypospolitej.

Powiat lubawski w latach należał :

- 1920 – 1939 do województwa pomorskiego (z/s w Toruniu)
- 1945 – 1950 do województwa pomorskiego (z/s w Bydgoszczy)
- 1950 – 1975 do województwa olsztyńskiego

- 1975 – 1998 do województwa toruńskiego
- od 1999 – do województwa warmińsko – mazurskiego.

Od 12 marca 1948 r. nastąpiła urzędowo narzucona zmiana nazewnictwa na „Powiat Nowomiejski” i nie wolno było w tym zakresie stosować żadnych dowolności.

Od 1999 roku Nowe Miasto Lubawskie zostało miastem powiatowym, natomiast Lubawa znalazła się w granicach powiatu Iława. Powiaty te zostały włączone do województwa warmińsko - mazurskiego.

Przy ostatniej reformie administracyjnej kraju po raz kolejny nie uwzględniono uwarunkowań historycznych. Powiat nowomiejski ponownie nie powrócił do historycznych granic sprzed 1975 r. Sprawa ta jest niezwykle istotna dla całej społeczności lokalnej. Chodzi o obecny kształt powiatu, jego granice oraz przynależność terytorialną. Tereny Ziemi Lubawskiej i Powiatu Lubawskiego, potem Nowomiejskiego nigdy nie przynależały do Warmii czy Mazur i zwykłą ignorancją władz było utworzenie Powiatu Nowomiejskiego bez gminy i miasta Lubawy, które stanowiły z Nowym Miastem Lubawskim zawsze integralną całość.

Krajobrazy kulturowe obok gospodarczych elementów obejmują także obiekty dziedzictwa kultury materialnej. Do najcenniejszych obiektów architektoniczno - urbanistycznych ziemi lubawskiej zaliczyć należy m.in. zabytkowe kościoły z XIII i XIV wieku, ruiny zamków, baszty i mury obronne, zabytkowe cmentarze, dwory, a na obszarach wiejskich – grodziska, liczne zabytkowe chaty z przełomu XIX i XX wieku, stodoły, obory zbudowane z kamienia, kuźnie, cegielnie itp. Obok Nowego Miasta Lubawskiego – największym natężeniem obiektów materialnej i urbanistycznego układu w powiecie nowomiejskim cechują wsie: Mroczo, Bratian, Kurzętnik, Radomno, Skarlin i Łąkorz. Szczególne nagromadzenie zabytkowych chat i innych obiektów gospodarczych występują m.in. w Lekartach

W skład powiatu nowomiejskiego wchodzi 5 gmin (miejska: Nowe Miasto Lubawskie oraz wiejskie: Nowe Miasto Lubawskie, Biskupiec, Grodziczno, Kurzętnik). Stolicą powiatu nowomiejskiego oraz siedzibą władz powiatowych jest Nowe Miasto Lubawskie.

2. Uwarunkowania formalno-prawne dziedzictwa kulturowego

2.1. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony tego dziedzictwa określają artykuły 5 i 6 Konstytucji

Rzeczypospolitej Polskiej. Dookreślenie tego konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła starą ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście naszego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

2.1.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Ochrona zabytków, dawnych materialnych i niematerialnych dóbr kultury jest obowiązkiem konstytucyjnym Państwa. W myśl art. 5 Konstytucji RP „Rzeczpospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”, z kolei art. 6 Konstytucji stanowi, że „...Rzeczpospolita Polska, stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury (...)”.

2.1.2. Ustawy:

1. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1868).
2. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.).
3. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 2147 z późn. zm.).
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane. (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1332 z późn. zm.).
5. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne. (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 1073 z późn. zm.).
6. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska. (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 519 z późn. zm.).
7. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 2134 z późn. zm.).

8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej. (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 862 z późn. zm.).
9. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1817 z późn. zm.).
10. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach. (t.j. Dz. U. z 2017 r. poz. 972 z późn. zm.).
11. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach. (t.j. Dz. U. z 2012 r. poz. 642 z późn. zm.).
12. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach. (t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 1506 z późn. zm.).

2.1.3. Rozporządzenia:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1265).
2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (t. j. Dz. U. z 2017 r., poz. 1674).
3. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz.U. 2004 nr 212 poz. 2153).
4. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki "Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.).
5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. (Dz. U. Nr 113, poz. 661).
6. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. Nr 30, poz. 259).

7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę. (Dz. U. Nr 89, poz. 510).

8. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. Nr 71, poz. 650)

2.2. Zewnętrzne regulacje prawne:

1. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r.(poprawiona), (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564).

2. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190). Ratyfikowana przez Polskę 6 maja 1976 r. (Dz. U. z dnia 30 września 1976 r.).

3. Europejska konwencja krajobrazowa sporządzona została we Florencji w dniu 22 października 2000 r. W imieniu Rzeczypospolitej Polskiej ten dokument przyjął i ratyfikował w dniu 24 czerwca 2004 r., Prezydent Rzeczypospolitej (opublikowany w Dz. U z 2006 r., Nr 14, poz. 98).

4. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003. Konwencja została przyjęta na 32 sesji Konferencji Generalnej UNESCO w październiku 2003 roku. Konwencja została ratyfikowana 8 lutego 2011 przez Prezydenta RP (Dz. U z 2011,Nr 172, poz. 1018).

2.3. Regulacje regionalne (województkie)

Podstawowe opracowania strategiczne i planistyczne dla województwa :

1. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego do roku 2020. Dokument powstał w 2005r. i jako jeden z celów operacyjnych zakłada wzrost potencjału turystycznego;

2. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko- mazurskiego. Dokument opracowano w 2002 r. zawiera szereg zasad jakimi należy się kierować kształtując współcześnie przestrzeń i krajobraz regionu.

3. Regionalny program operacyjny Warmia i Mazury na lata 2014-2020. Dokument przyjęty przez Zarząd Województwa w marcu 2015 r. umożliwiający określający finansowanie zewnętrzne osi priorytetowych.

4.Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2016-2019.

2.4. Inne uwarunkowania formalno-prawne opieki nad zabytkami

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, uchwalony przez Radę Ministrów 24 czerwca 2014 roku jest instrumentem wykonawczym dla Strategii Kapitału Społecznego 2020. Jednym ze strategicznych założeń Krajowego programu jest wzmocnienie synergii działania organów ochrony zabytków, w tym tworzenie podstaw współdziałania z organami samorządu terytorialnego. Program jest nowym instrumentem wykonywania zadań publicznych z zakresu prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego. Celem krajowego programu jest stworzenie warunków niezbędnych do realizacji zadań wynikających z Ustawy. Jego opracowanie zostało powierzone ministrowi właściwemu dla spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, który inicjuje i sporządza go przy pomocy Generalnego Konserwatora Zabytków.

W Krajowym programie, przyjmowanym na okresy 4-letnie, powinno się określić w szczególności cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji.

Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004–2020

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r. Zakres Strategii został podporządkowany głównie regionom, jako podstawowym jednostkom podziału terytorialnego. Metodologia dokumentów strategicznych wchodzących w skład Narodowego Planu Rozwoju na lata 2007-2013 zobowiązuje Ministra Kultury do wydłużenia horyzontu czasowego Strategii Rozwoju Kultury do 2020 roku. Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020, bazując na przyjętej przez Radę Ministrów 21 września Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, rozszerza jej zakres do roku 2020. Celem strategicznym Strategii jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. Jego realizacja odbywać się będzie przez osiągnięcie celów częściowych.

W celu wdrożenia tej strategii w dziedzinie ochrony zabytków w Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego opracowano programy. Programy ogłaszane co roku decyzją Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, stanowią podstawę do ubiegania się o środki resortu na zadania z zakresu kultury realizowane przez jednostki samorządu terytorialnego, instytucje kultury, instytucje filmowe, szkoły i uczelnie artystyczne, organizacje poza rządowe oraz podmioty gospodarcze. Wśród programów wskazanych na 2016 rok, które bezpośrednio dotyczą dziedziny ochrony zabytków należy wymienić:

Dziedzictwo Kulturowe – podstawowym celem programu jest: ochrona i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, zwiększanie narodowego zasobu dziedzictwa

kulturowego (w tym dziedzictwa archeologicznego), kompleksowa rewaloryzacja zabytków, zwiększenie roli zabytków i muzealiów w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych, poprawa warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w zakresie ochrony zabytków i ich dokumentacji, zabezpieczenie zabytków, muzealiów i archiwaliów przed skutkami klęsk żywiołowych, kradzieżami i nielegalnym wywozem za granicę oraz na wypadek sytuacji kryzysowych, udostępnianie zabytków na cele publiczne. Program realizowany jest w ramach 4 priorytetów: rewaloryzacja zabytków nieruchomości i ruchomych, rozwój instytucji muzealnych, ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju, ochrona zabytków archeologicznych,

Promesa Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego – celem programu jest zwiększenie efektywności wykorzystania środków europejskich na rzecz rozwoju kultury. Program polega na dofinansowaniu przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego wkładu krajowego do wybranych projektów kulturalnych, realizowanych ze środków europejskich, w ramach programu dofinansowane będą m.in. projekty z zakresu ochrony i zachowania dziedzictwa kulturowego.

3.Cele i zadania programu opieki nad zabytkami w województwie warmińsko-mazurskim

Zespolenie i koordynacja form i metod ochrony dziedzictwa kulturowego poprzez:

- 1) realizację powszechnych tendencji europejskich i światowych do rozszerzania pola ochrony na całe dziedzictwo kulturowe obejmujące dobra kultury i natury
- 2) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania województwa
- 3) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków (w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego) łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej w planach rozwoju województwa
- 4) uwzględnianie - w planach zagospodarowania przestrzennego - ochrony środowiska naturalnego powiązaniego przestrzennie z założeniami urbanistycznym i ruralistycznymi, zespołami architektonicznymi oraz archeologicznym dziedzictwem kulturowym
- 5) wspieranie procesu opracowywania gminnych i powiatowych programów opieki nad zabytkami jako ważnego instrumentu kształtowania lokalnych strategii rozwoju
- 6) wykorzystywanie nowej formy ochrony zabytków, jaką stanowi park kulturowy

- opracowanie programu tworzenia parków kulturowych w województwie, wskazanie priorytetów,
  - identyfikacja zagrożeń w celu powstrzymania degradacji, zachowania i ochrony terenów o wyjątkowych wartościach historyczno-kulturowych, krajobrazowych i przyrodniczych
  - współdziałanie w zakresie przygotowywania i dofinansowania opracowań studialnych i projektowych zmierzających do utworzenia parków kulturowych
  - promowanie działań zmierzających do tworzenia parków kulturowych jako skutecznej formy zintegrowanej ochrony cennych obszarów kulturowych województwa warmińsko – mazurskiego
- 7) uwzględnianie w studiach oraz planach zagospodarowania przestrzennego województwa – problematyki form zabudowy tradycyjnej oraz egzekwowanie form regionalnych w nowych budynkach do lokalnych form i materiałów
  - 8) wypracowanie programu wspomagania finansowego długofalowych działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków regionu
  - 9) dążenie do zwiększenia zaangażowania sektora prywatnego w rewaloryzację obiektów zabytkowych
  - 10) wspieranie programów ochrony zabytków uwzględniających finansowanie z funduszy Wspólnoty Europejskiej
  - 11) budowa społeczeństwa obywatelskiego poprzez aktywizację i wspieranie działań organizacji pozarządowych w realizacji zadań związanych z ochroną zabytków, wspieranie inicjatyw lokalnych zmierzających do tworzenia niewielkich skansenów lub izb pamięci w zabytkowych obiektach.

4. Opieka nad zabytkami nieruchomymi w województwie warmińsko-mazurskim

- 1) wspieranie polityki konserwatorskiej dotyczącej m.in.: postępowania zgodnie z obowiązującymi standardami zasadami konserwatorskimi, wykonania kompleksowych dokumentacji obiektów zabytkowych poddawanych pracom konserwatorskim czy też rewaloryzacyjnym
- 2) inicjowanie, wspieranie i popularyzacja działań zmierzających do wyszukiwania nowych właścicieli lub dzierżawców dla obiektów zabytkowych wymagających zainwestowania
- 3) dofinansowywanie wybranych prac badawczo-dokumentacyjnych związanych z najważniejszymi obiektami zabytkowymi wprowadzenie wojewódzkich grantów badawczych

4) dofinansowywanie prac konserwatorskich przy zabytkach zgodnie z priorytetami określonymi w programie

5) wdrożenie i realizacja programów opieki nad zabytkami o szczególnym znaczeniu dla tożsamości kulturowej województwa

- Program ochrony gotyckiej architektury ceglanej
- Program ochrony i odnowy centrów historycznych miast oraz zespołów urbanistycznych powstałych w XIX i XX w.
- Program ochrony dziedzictwa wiejskiego
- Program ochrony i odnowy architektury użyteczności publicznej
- Program ochrony architektury przemysłowej i zabytków techniki
- Program ochrony zabytkowych zespołów dworsko – parkowych
- Program ochrony alei przydrożnych
- Program ochrony sanktuariów pielgrzymkowych
- Program ochrony architektury sakralnej XIX i XX w.
- Program ochrony kapliczek i krzyży przydrożnych

5. Rodzaje zabytków najczęściej występujących w regionie warmińsko-mazurskim:

5.1. Zabytki ruchome

Zabytek ruchomy to „rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych będących dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną artystyczną lub naukową” (art. 3pkt. 1 i 3 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Zabytki ruchome dzielimy na:

1) zabytki ruchome w zbiorach muzealnych:

W województwie warmińsko-mazurskim funkcjonuje 20 muzeów i oddziałów muzealnych podległych samorządom terytorialnym, a także niespełna 70 muzeów i placówek o charakterze muzealnym prywatnych, społecznych, należących do instytucji, zakładów, szkół i kościołów. Zabytki ruchome, znajdujące się w tych obiektach, to najczęściej zbiory archeologiczne, historyczne, etnograficzne, przyrodnicze, artystyczne i numizmatyczne. W muzeach samorządowych ma miejsce także działalność wystawiennicza, naukowa, wydawnicza oraz edukacyjna i popularyzatorska.

2) zabytki ruchome w archiwach i bibliotekach

Ważnym dobrem kultury są materiały biblioteczne (rękopisy, autografy, starodruki, książki, nuty, ryciny i oprawy) oraz archiwalia (dokumenty, akta, plany, fotografie) zgromadzone

w regionalnych archiwach (Archiwum Państwowe w Olsztynie, Archiwum Państwowe w Toruniu, Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej w Toruniu) oraz bibliotekach (Warmińskie Seminarium Duchowne „Hosianum”, Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego).

3) zabytki ruchome poza zbiorami muzealnymi, bibliotecznymi i archiwalnymi

Są to zarejestrowane i objęte ochroną, poprzez wpis do rejestru, zabytki ruchome na terenie woj. warmińsko-mazurskiego to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zaliczają się do nich sprzęty, paramenty liturgiczne, elementy wystrojów malarskich, zdobiących ściany świątyń, a także gotyckie tryptyki, krucyfiksy, sprzęty liturgiczne, nieliczne gotyckie ołtarze, rzeźby i naczynia.

4) zasoby archeologiczne:

Zabytek archeologiczny to, zgodnie z treścią Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami(art. 3 pkt. 4), „zabytek nieruchomy będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem”.

Stanowiska archeologiczne dzielą się na:

- stanowiska płaskie (cmentarzyska, osady, obozowiska)
- stanowiska o własnej formie terenowej (grodziska, strażnice, wały, kurhany, kopce).
- nawarstwienia kulturowe w obrębie starych miast - na terenie województwa warmińsko-mazurskiego zostały wpisane do rejestru zabytków nawarstwienia z 30 historycznych miast
- stanowiska nawodne i podwodne.

5) niematerialne dziedzictwo kulturowe

Konwencja UNESCO z 2003 roku o ochronie niematerialnego dziedzictwa kulturowego to zasadniczy akt prawa międzynarodowego, będący podstawą budowy systemu ochrony dziedzictwa niematerialnego w naszym kraju. Od 16 sierpnia 2011 roku Konwencja ta stanowi źródło powszechnie obowiązującego prawa w Rzeczpospolitej Polskiej.

Zjawiska dziedzictwa niematerialnego dotyczą tradycji, przekazów ustnych (język jako nośnik), sztuk, widowisk, spektakli, zwyczajów, rytuałów, misterii, obrzędów religijnych oraz rzemiosła tradycyjnego.

5.2. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to „nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź

zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową" (art. 3 pkt. 1 i 2 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Zabytki nieruchome dzielimy na:

1) zespoły urbanistyczne, obejmujące zabudowę architektoniczno – urbanistyczną miast. Obecnie na terenie woj. warmińsko – mazurskiego znajduje się 49 miast i 9 historycznych ośrodków miejskich, funkcjonujących na prawach gminy miejskiej.

Według kryterium czasu lokacji, miasta woj. warmińsko – mazurskiego dzieli się na trzy grupy:

- miasta zakładane w średniowieczu, tj. XIII w. – XV w.
- miasta nowożytne, XVI w. – XVIII w.
- ośrodki miejskie powstałe w 2-giej połowie XX w.

2) zespoły ruralistyczne, są to formy przestrzennego ukształtowania krajobrazu wiejskiego. W województwie warmińsko – mazurskim zapoczątkowane zostały w okresie planowej i systematycznej akcji kolonizacyjnej, prowadzonej początkowo przez państwo krzyżackie, później pruskie.

3) dzieła architektury i budownictwa:

a) obiekty sakralne – są to murowane, wzniesione z czerwonej cegły licowej świątynie oraz drewniane kościoły i synagogi.

b) zespoły dworsko – parkowe – budowa tych obiektów zastała zapoczątkowana w XII w. przez wielką własność ziemską w Prusach.

c) obiekty użyteczności publicznej

Wśród obiektów użyteczności publicznej należy uwzględnić następujące kategorie: ratusze, budynki administracji miejskiej, starostwa, rejencje; budynki poczty; budynki sądu; szkoły różnych szczebli; zespoły szpitali, hospicjów i domów opieki; budynki banków; budynki hoteli, zajazdów, schronisk; budynki hal targowych i wystawowych; remizy strażackie; kina i teatry; dworce i infrastruktura kolejowa; inne.

d) architektura obronna:

założenia średniowieczne - są to średniowieczne zamki obronne oraz systemy fortyfikacyjne; założenia nowożytne - to nowożytne obiekty architektury militarnej, powstałe w okresie XVIII – XIX wieku.

e) obiekty techniki

Zaliczamy do nich budowle powstałe na przełomie XIX i XX wieku na terenie miast naszego

województwa, jako obiekty związane z funkcjonowaniem rodzimego przemysłu komunalnego. Były to takie obiekty jak: gazownie, rzeźnie, zabudowania wodociągów i kanalizacji. W późniejszym okresie budowane były to: młyny, gorzelnie, spichlerze, browary, cegielnie, tartaki mleczarnie itp. Do tej grupy obiektów należą także kanały i urządzenia hydrotechniczne: jazy, śluzy i tzw. kanały robocze.

f) cmentarze

Cmentarze zostały podzielone na wyznaniowe i wojenne. Do pierwszej grupy zaliczają się cmentarze rzymskokatolickie, ewangelickie, żydowskie. Odrębną grupę stanowią cmentarze wojenne, pochodzące z okresu I i II wojny światowej oraz nieliczne pojedyncze mogiły.

g) zespoły zieleni

Do zabytkowych zespołów zieleni zalicza się dworskie i pałacowe parki oraz zespoły zieleni komponowanej (przydrożne aleje i parki miejskie).

h) miejsca historyczne

Są to miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne oraz działalność wybitnych ludzi. Do takich miejsc należą, n. p. pola słynnych bitew, tereny dawnych obozów jenieckich i koncentracyjnych.

6. Cele opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Podstawowym założeniem przedstawionego poniżej „Programu opieki nad zabytkami dla powiatu nowomiejskiego na lata 2018-2021 jest ukierunkowanie działań lokalnego samorządu, których celem będzie poprawa stanu zachowania i utrzymania środowiska kulturowego. Dla realizacji tego założenia, w ostatnich latach kładzie się coraz większy nacisk na aktywizację lokalnych środowisk samorządowych.

W ramach budowy nowoczesnego oblicza „społeczeństwa obywatelskiego" dostrzega się potrzebę pogłębiania samoświadomości społeczeństwa w oparciu o fundamenty miejscowych tradycji kulturowych. Lokalna tradycja jest szczególnie cennym dziedzictwem kulturowym, składa się ze splotu wydarzeń (kontekst dziejowy, historie poszczególnych ludzi, rodzin, grup społecznych) i zachowanych pamiątek (zabytki archeologiczne, zachowane ukształtowanie przestrzeni miejskiej i wiejskiej, zabytki architektury i budownictwa, zabytki ruchome). Miejscowa historia zaś, najczęściej dotycząca poszczególnych rodzin czy niewielkich grup mieszkańców, z reguły połączona jest z dziejami regionu czy kraju.

Opieka nad dziedzictwem kulturowym powinna zatem leżeć u podstaw budowania nowoczesnego społeczeństwa, świadomego swojej przeszłości, która w oczywisty sposób

pomaga definiować tożsamość kulturową jako wartościowy składnik struktury współczesnej cywilizacji.

7. Podstawa prawna opracowani powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Program opieki nad zabytkami powiatu nowomiejskiego na lata 2018 - 2021, został opracowany w celu zrealizowania wymogu prawnego określonego w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2014r. Nr 1446 poz. z późn. zm.). Zgodnie z art. 87 ust. 1 cytowanej wyżej ustawy Zarząd Powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków przyjmuje Rada Powiatu. Przedstawiony poniżej Program został zredagowany w oparciu o wytyczne sformułowane przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

8. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Podstawą prawną ochrony zabytków w Polsce jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.), która reguluje zasady ochrony i opieki nad zabytkami, definiuje pojęcie zabytku, określa: formy ochrony, kompetencje organów ochrony zabytków (w tym administracji rządowej i samorządowej), formy finansowania opieki nad zabytkami, ich ewidencjonowania etc.

8.1. Zabytek, w myśl ustawy, to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na organy administracji publicznej obowiązek:

- zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowania i utrzymania
- zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków
- udaremniania niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków
- przeciwdziałania kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków
- uwzględniania zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska

- opieki nad zabytkiem sprawowanej przez jego właściciela lub posiadacza polegającej w szczególności, na zapewnieniu warunków dla:

- naukowego badania i dokumentowania zabytku
  - zapobiegania zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków
- prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku
- zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie
- korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości
- popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Ponadto ustawa definiuje m.in. podstawowe pojęcia z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami oraz przedmiot, zakres, formy i sposób ich ochrony.

W myśl tejże ustawy, bez względu na stan zachowania, ochronie i opiece podlegają:

8.2. Zabytki nieruchome:

- a) krajobrazy kulturowe
- b) układy urbanistyczne
- c) dzieła architektury i budownictwa
- d) dzieła budownictwa obronnego
- e) obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe
- f) cmentarze
- g) parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni.
- h) miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

8.3. Zabytki ruchome:

- a) dzieła sztuki plastycznej, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej; kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje
- b) numizmaty oraz pamiątki historyczne, a zwłaszcza militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery
- c) wytwory techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego
- d) materiały biblioteczne, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz. U. z 2012 r. poz. 642 z późn. zm.)
- e) instrumenty muzyczne

- f) wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne
- g) przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

8.4. Zabytki archeologiczne:

- a) pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa
- b) cmentarzyska
- c) kurhany
- d) relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ponadto „ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej”.

9. Formy i zakres ochrony zabytków nieruchomych

9.1. Wpis do rejestru zabytków.

Do rejestru zabytków wpisuje się „zabytek nieruchomy” (w tym archeologiczny) na podstawie decyzji wydanej przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków (art. 8 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). W naszym województwie jest nim Warmińsko-Mazurski Wojewódzki Konserwator Zabytków, który kieruje Wojewódzkim Urzędem Ochrony Zabytków w Olsztynie oraz delegaturami w Elblągu i Ełku. Rejestr zabytków nieruchomych - księga rejestru A, zabytków archeologicznych – księga rejestru C. Rejestr zabytków ruchomych - księga rejestru B.

9.2. Ewidencja zabytków

Ewidencję zabytków stanowią zarówno zabytki wpisane, jak i nie wpisane do rejestru zabytków. Ewidencję zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków w formie kart ewidencyjnych, zaś ewidencję z terenu gmin prowadzi wójt (burmistrz, prezydent miasta) w formie zbioru kart adresowych zabytków, objętych wojewódzką ewidencją zabytków.

Obiekty zabytkowe nieruchome wpisane do rejestru oraz inne zabytki nieruchome ujęte w gminnej ewidencji zabytków, a także parki kulturowe uwzględnia się w ustaleniach

miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego oraz w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy.

Ewidencja zabytków jest podstawą dla sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Rozpoznanie zasobów, stanu zachowania obiektów zabytków pozwala na wskazanie zagrożeń oraz sposobów reagowania w celu ochrony i powstrzymania degradacji zewidencjonowanych zabytków oraz ich otoczenia.

9.3.Pomnik historii

Za pomnik historii uznaje się zabytek o znaczeniu ponadregionalnym, dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, posiadający znaczenie dla dziedzictwa kulturowego Polski. Zabytek uznany za pomnik historii w drodze rozporządzenia Prezydenta RP ,na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego.

9.4.Park kulturowy

Park kulturowy tworzy gmina na podstawie uchwały rady gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Park ten tworzy się w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.

9.5.Lista Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO

Lista UNESCO została ogłoszona po raz pierwszy w 1978 r. Wcześniej ONZ podjęła rezolucję w sprawie uruchomienia międzynarodowego systemu ochrony światowej spuścizny kulturalnej i naturalnej. Przyjęta wówczas „Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego „ zdefiniowała pojęcie dziedzictwa kulturalnego. Obejmuje ono :

- zabytki: dzieła architektury ,dzieła monumentalnej rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze archeologicznym, napisy ,groty i zgrupowania tych elementów mające wyjątkową wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- zespoły budowli oddzielnych lub łącznych, które ze względu na swoją architekturę, jednolitość lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki;
- miejsca zabytkowe; dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody, jak również strefy, a także stanowiska archeologiczne mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia historycznego, estetycznego etnologicznego lub antropologicznego. Na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego nie występuje żaden obiekt wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturalnego i Naturalnego UNESCO.

Związek Gmin Kanału Ostródzko-Elbląskiego i Pojezierza Iławskiego rozpoczął procedurę wpisania Kanału Elbląskiego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO.

10. Nawiązanie programu do strategicznych dokumentów dotyczących rozwoju przestrzenno-społeczno-gospodarczego regionu

Powiatowy program opieki nad zabytkami jest spójny lub zgodny z :

1. RPO Warmia i Mazury 2014- 2020 - osie priorytetowe m.in. :

- środowisko przyrodnicze i racjonalne wykorzystanie zasobów,
- kultura i dziedzictwo,
- Infrastruktura transportowa,
- obszary wymagające rewitalizacji,
- inteligentna gospodarka Warmii i Mazur,

2. Strategia Rozwoju Społeczno - Gospodarczego województwa Warmińsko - Mazurskiego do roku 2020. Dokument stanowi rozwinięcie celu strategicznego.

- Konkurencyjna gospodarka i otwarte społeczeństwo ,określonego jako jeden z trzech priorytetowych obszarów Strategii rozwoju.

Zgodność przejawia się w celu: Wzrost konkurencyjności gospodarki i Wzrost aktywności społecznej

3. Strategia Rozwoju Turystyki województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Dokument stanowi rozwinięcie celu strategicznego - Maksymalne i dynamiczne wykorzystanie predyspozycji turystycznych regionu, określonego jako jeden z dwóch priorytetowych celów Strategii rozwoju turystyki w województwie warmińsko-mazurskim.

Zgodność przejawia się w celu: Maksymalne i dynamiczne wykorzystanie predyspozycji turystycznych regionu .

4. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa Warmińsko-Mazurskiego.

Dokument wypracowuje szereg zasad jakimi należy się kierować kształtując wspólnie przestrzeń i krajobraz kulturowy regionu. Zgodność przejawia się na respektowaniu tych zasad ,a w szczególności:

- na ochronie dziedzictwa kulturowego i historycznego jako filaru turystyki ;
- otoczeniu opieką obiektów zabytkowych ,w tym obiektów decydujących o odrębności regionalnej ;
- przywrócenie zespołom staromiejskim ich historycznego charakteru;
- zachowanie zabytkowych założeń pałacowych, dworskich i parkowych;

11. Regulacje wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

Art. 18. (Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie *zabytków i opiece nad zabytkami*)

„ 1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W koncepcji, strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust. 1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art. 19.

1. W studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego uwzględnia się, w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomości, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu

lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
  - 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.
2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się w studium i planie, o których mowa w ust. 1.
3. W studium i planie, o których mowa w ust. 1, ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

11.1. Podstawowe opracowania strategiczne i planistyczne powiatu nowomiejskiego – z podziałem na gminy

GMINA BISKUPIEC

- Strategia Rozwoju Gminy Biskupiec na lata 2014-2020
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Biskupiec.
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Babalice
- Planu Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Bielice
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Biskupiec
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Czachówki
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Fitowo
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Gaj
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Krotoszyny
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Lipinki
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Łąkorek
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Łąkorz
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Mierzyn
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Osetno
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Osówko
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Ostrowite
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Piotrowice
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Piotrowice Małe
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Podlasek
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Podlasek Mały
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Rywałdzik

- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Sędzice
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Słupnica
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Sumin
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Szwarcenowo
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Wardęgowo
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Wielka Tymawa
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Wielka Wólka
- Plan Odnowy Miejscowości na lata 2015-2020 dla miejscowości Wonna

GMINA GRODZICZNO

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Grodziczno
- Plan rozwoju lokalnego Gminy Grodziczno
- Plan odnowy miejscowości Kuligi na lata 2012-2018
- Plan odnowy miejscowości Ostaszewo na lata 2011-2020

GMINA KURZĘTNIK

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kurzętnik
- Gminna Ewidencja Zabytków Gminy Kurzętnik
- Plan Odnowy Miejscowości Brzozie Lubawskie na lata 2016 – 2023
- Plan Odnowy Miejscowości Kąćiki na lata 2016 – 2023
- Plan Odnowy Miejscowości Krzemieniewo na lata 2016 – 2023
- Plan Odnowy Miejscowości Kurzętnik na lata 2016 – 2023
- Plan Odnowy Miejscowości Lipowiec na lata 2016 – 2023
- Plan Odnowy Miejscowości Marzęcice na lata 2010 – 2017
- Plan Odnowy Miejscowości Mikołajki na lata 2016 – 2023
- Plan Odnowy Miejscowości Nielbark na lata 2016 – 2023
- Plan Odnowy Miejscowości Otręba na lata 2013 – 2020
- Plan Odnowy Miejscowości Szafarnia na lata 2011 – 2018
- Plan Odnowy Miejscowości Tereszewo na lata 2011 – 2018
- Plan Odnowy Miejscowości Wawrowice na lata 2012 – 2019
- Plan Odnowy Miejscowości Wielkie Bałówki na lata 2010 – 2017

GMINA NOWE MIASTO LUBAWSKIE

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Nowe Miasto Lubawskie

- Strategia Rozwoju Gminy Nowe Miasto Lubawskie na lata 2016-2025
- Planu Odnowy Miejscowości Bagno na lata 2012-2019
- Plan Odnowy Miejscowości Bratian na lata 2010 - 2017
- Plan Odnowy Miejscowości Gryźliny na lata 2010 - 2017
- Plan Odnowy Miejscowości Gwiździny na lata 2011 – 2018
- Planu odnowy Miejscowości Jamielnik na lata 2011-2018
- Plan Odnowy Miejscowości Lekarty na lata 2010 - 2017
- Plan Odnowy Miejscowości Mszanowo na lata 2010 - 2017

GMINA MIEJSKA NOWE MIASTO LUBAWSKIE

- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Nowe Miasto Lubawskie
- Gminny Program Opieki nad Zabytkami miasta Nowe Miasto Lubawskie na lata 2016 – 2019
- Gminna Ewidencja Zabytków Nowego Miasta Lubawskiego.

Z powyższego zestawienia wynika że tylko Gmina miejska Nowe Miasto Lubawskie posiada Gminny Program Opieki nad Zabytkami oraz Gminną Ewidencję Zabytków, a Gminą Ewidencje Zabytków – Gmina Kurzętnik, pozostałe gminy z terenu powiatu są w trakcie opracowania wspomnianych wyżej programów i ewidencji.

11.2. Ogólna charakterystyka zasobów i rozmieszczenie zabytków w powiecie nowomiejskim

Rozmieszczenie zabytków na terenie powiatu:

- **wieś** - 1189
- **miasto** - 189
- **pojedynczo** – 6 zabytków archeologicznych oraz 6 zabytki ruchome
- **grupowo z innymi obiektami** – zabytków nieruchomych 16
- miasto Nowe Miasto Lubawskie 4;
- gmina Biskupiec 7 – Sędzice 1, Biskupiec 2, Czachówki 2, Lipinki 1, Ostrowite 1;
- gmina Grodziczno 2 – Jakubkowo 1, Montowo 1;
- gmina Kurzętnik 1 – Kurzętnik 1;
- gmina Nowe Miasto Lubawskie 2 – Bratian 1, Gwiździny 1.

Są to w większości budynki oraz zespoły zabudowy na terenie centrów dawnej (historycznej), zabudowy miast oraz na terenach wiejskich - zabudowy pałacowo- parkowej.

1. Zabytki wpisane do rejestru zabytków - zał. nr 1 do programu(zbiór otwarty):

1/ zabytki archeologiczne – 6 szt.

Z poniższego opisu wynika, że wszystkie zabytki archeologiczne wpisane do rejestru zabytków zlokalizowane na terenie powiatu nowomiejskiego są to grodziska:

- gmina Nowe Miasto Lubawskie

- Radomno – grodzisko wpisane do rejestru pod nr. C-088 w dniu 30.12.1969 r.

- Nowy Dwór Bratiański – grodzisko wpisane do rejestru pod nr C-061 w dniu 26.04.1969 r.

- gmina Kurzętnik

- Nielbark – grodzisko wpisane do rejestru pod nr. C-062 w dniu 26.04.1969 r.

- gmina Grodziczno

- Trzcina – grodzisko wpisane do rejestru pod nr. c-103 w dniu 27.07.1949 r.

- Świniarc – grodzisko wyżynne wpisane do rejestru pod nr. C-059 w dniu 26.04.1969r.

- gmina Biskupiec

- Słupnica – gródek stożkowy wpisany do rejestru pod nr C-04 w dniu 22.02.2012 r.

2/ zabytki nieruchome (budynki i obiekty budowlane) – 133 szt.

Ilość występowania zabytków wg. gmin powiatu nowomiejskiego wygląda następująco:

- gmina - miejska Nowe Miasto Lubawskie – 36 szt.

- gmina - Biskupiec – 31,

- gmina - Grodziczno – 7,

- gmina - Kurzętnik – 49,

- gmina - Nowe Miasto Lubawskie – 10

3/ zabytki ruchome

- 3 na terenie miasta Nowego Miasta Lubawskiego,
- 4 na terenie gminy Grodziczno,
- 1 na terenie gminy Nowe Miasto Lubawskie,
- 1 na terenie gminy Kurzętnik.

Głównymi przedmiotami ochrony są to elementy wyposażenia kościołów.

11.3. Zabytki wpisane i nie wpisane do gminnej ewidencji zabytków

W ewidencji zabytków wpisanych do ewidencji i rejestru zabytków województwa warmińsko-mazurskiego znajduje się obiektów (zabytków nieruchomych).

Gmina Miejska Nowe Miasto Lubawskie – 189

(w tym zabytków archeologicznych 11)

Gmina Kurzętnik – 341

W ewidencji zabytków nie wpisanych do ewidencji zabytków województwa warmińsko-mazurskiego znajduje się ok. 1100 obiektów (zabytków nieruchomych).

1. zabytki nieruchome - (zbiór otwarty)

2. zabytki archeologiczne - (zbiór otwarty)

Gmina Biskupiec, Grodziczno i Gmina wiejska Nowe Miasto Lubawskie są w trakcie opracowania GEZ

11.4. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu z podziałem na poszczególne gminy

• miasto Nowe Miasto Lubawskie

- Kościół parafialny – Bazylika Mniejsza, Kolegiata p.w. Św. Tomasza Apostoła wraz z wyposażeniem wnętrza.

Parafię założyli Krzyżacy, prawdopodobnie jeszcze przed urządzeniem warowni i miasta, tj. przed 1320 r. Należała wtedy do diecezji pomezkańskiej; dopiero po Reformacji NML weszło do diecezji chełmińskiej (w tym czasie biskupi chełmińscy zarządzali diecezją pomezkańską). Na jakiś czas kościołem zawładnęli protestanci, lecz już w 1599 zmuszeni byli ustąpić.

Obecny kościół był budowany etapami. Prezbiterium w 1330 r. dostawiono do drewnianego kościoła. Nawy zostały postawione łącznie z dołem wieży w 1350 r., a dokończono w 2 poł. XIV wieku. W pocz. XVII w. dobudowano kaplicę Działyńskich, która obecną postać otrzymała w poł. XVII w. W pocz. XVIII w. ks. dr Jan Ewertowski – archiprezbiter

nowomiejski (obecnie tyt. dziekana) ufundował wiele bocznych ołtarzy oraz doprowadził do odnowienia całego wystroju kościoła. Kościół pobudowany został w stylu gotyckim, na podmurówce z dzikiego kamienia, mурowany z cegły w układzie gotyckim (przy użyciu zendrówki i cegły formowanej). Trójnawowy, bazylikowy, czteroprzęsłowy.

Obecny kościół nie uległ żadnym pożarom, ani nawałnicom. Do najcenniejszych zabytków kościoła należy zaliczyć:

- chorągiew nagrobna Jana Pawła Działyńskiego (zm.1643) – malowana na jedwabiu (obecnie w konserwacji),

- mosiężna płyta nagrobna starosty bratiańskiego Kuno von Liebensteina (zm. 1391) – unikatowa płyta gotycka ufundowana przez Wielkiego Mistrza Zakonu Konrada von Jungingena

- nagrobek Mikołaja Działyńskiego (zm. 1604 r.) – późnorenesansowy

- „Dźwiganie krzyża” – gotycka grupa z pocz. XV w.

- „Chrystus na krzyżu” (Pasja) – rzeźba drewniana polichromowana (XVW.)

- cudowna figura Matki Bożej Łąkowskiej (średniowieczna figura).

Cudowna figura pochodzi wg tradycji z 1402 r.

- Ruiny kościoła i klasztoru oo. Franciszkanów reformatów (OFM) wraz z cmentarzem przykościelnym.

Kościół i zabudowania klasztorne pobudowane w I poł XVII wieku – ufundowane przez ród Działyńskich. Pierwotny kościół drewniany spłonął w I poł. XVII w., kolejny pobudowany z cegły również przez ród Działyńskich. Szczególnej rangi figurze MBŁ słynącej cudami nadała koronacja w 1752 r. W ramach walki z polskością (tzw. Kulturkampf) klasztor został zamknięty w 1875 roku, natomiast w 1882 r. strawił go pożar. Obecnie badają teren klasztorny archeolodzy.

- Baszta Brodnicko - Kurzętnicka

Gotycka brama. Na ścianie wschodniej baszty widać ślady po drewnianych belkach ganku nad bramą wjazdową. W Bramie mieści się Muzeum Ziemi Lubawskiej założone w poł. XX wieku.

- Baszta Lubawska

Gotycka brama. Była najważniejszym elementem systemu obronnego miasta. Na jej ścianach widać ślady dawnych murów obronnych.

- Gotyckie mury obronne

System obronny miasta powstawał w I poł. XIV w. Miasto było otoczone podwójną fosą zasilaną wodami Drwęcy i międzywałem ziemnym. Mury obronne miały grubość około 1 metra i wysokość 7 metrów.

- Kościół ewangelicki (obecnie – Kino „Harmonia”)

Pośrodku nowomiejskiego rynku stoi dawny kościół ewangelicki. Został zbudowany w 1827 r., w latach 1907 – 1912 odrestaurowany. Stoi on na miejscu, gdzie do 1806 r. stał średniowieczny ratusz. W 1947 r. świątynię tę władze przekazały Polsko -Katolickiemu Kościołowi Narodowemu, w rękach którego była do początków lat 50 -tych (parafia p.w. Matki Boskiej Różańcowej). W sierpniu 1950 r. kościół przejęła Kuria Biskupia Staro – Katolicka. Od 1958 r. władze kościelne przekazały ten obiekt władzom świeckim, gdzie w 1960 r. otwarte panoramiczne kino „Harmonia”.

● **Gmina Biskupiec** – teren gminy jest z reguły zróżnicowany. Na terenie gminy znajduje się wiele jezior o małej powierzchni. Przez teren gminy przepływa kilka rzek. Gospodarką gminy to głównie rolnictwo. Gmina ma dobrze rozwinięte przetwórstwo drzewne. Ważnym elementem rozwoju gminy staje się turystyka i rekreacja.

- Biskupiec - Pozostałości gotyckich, obronnych murów miejskich

- Kościół w północnej części miasta pomiędzy ulicami Szkolną i Kościelną

- Kościół parafialny p.w. Św. Jana Nepomucena i Matki Boskiej Różańcowej wraz z terenem przykościelnym otoczonym murem.

Kościół katolicki w Biskupcu wybudowano w latach 1892 – 1894 z funduszy legatu biskupa chełmińskiego Jana Nepomucena Marwitza. Konsekwował go 16 IX 1894 r. sufragan chełmiński biskup Leon Redner ku czci Jana Nepomucena. Prawa parafialne nadane zostały 20 XII 1895 r.

- Ratusz

- Czachówki – Pałac, Dworek

- Lipinki - Kościół parafialny p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

W 1339 r. wybudowano kościół, który ocalał jako jedyna budowla w miejscowości w czasie wojny polsko – krzyżackiej w 1414 r. W latach 1688 – 1692 kościół został gruntownie odnowiony i przebudowany. W tym czasie świątynia wzbogaciła się m.in. o wieżę.

- Łąkorek – Pałac

W 1901 roku powstał dwukondygnacyjny pałac o cechach secesyjnych. Wzniesiono go na kamiennym cokole z cegły, którą później otynkowano. Do zabudowania z poziomu parteru oprócz głównego wejścia prowadzą jeszcze dwa, znajdujące się w skrajnych elewacjach.

Zwartej bryle budynku uroku dodają umieszczone na piętrze drewniane balkony. Budynek w całości jest podpiwniczony. Obszerne wnętrza, zdobione secesyjnymi malowidłami.

- Łąkorz - Kościół parafialny p.w. Św. Mikołaja, Wiatrak holenderski, Chałupa z otoczeniem (ob. muzeum).

Parafia została erygowana z I poł. XIV w. Kościół parafialny został zbudowany prawdopodobnie w poł. XIV w. w stylu gotyckim. Wzniesiony na wysokim kamiennym cokole, górne partie ścian murowane z cegły w układzie gotyckim. W czasie wojen ze Szwecją w XVII w. zniszczony. W 1695 r. odbudowany.

- Ostrowite - Zespół pałacowo – parkowy i folwarczny

Pałac z końca XIX w. oraz folwark.

Majorat ostromecki zajmował w końcu XIX w. - 6800 ha. W 1915 r. majorat ostromecki przejął hrabia Joachim Martin (Jomar) von Alvensleben i jego żona Katarzyna (de domo Bnińska). Przed II wojną światową w ręku Alvenslebenów było 81 majątków.

- Kościół parafialny p.w. Św. Jakuba Apostoła.

Parafia sięga swoimi korzeniami początku XIV w., kiedy założyli ją Krzyżacy. Gotycki kościół pochodzi z I poł. XIV w. W XVII w. dobudowano barokową zakrystię.

- Wardęgowo - Kaplica Niepokalanego Serca MP – Sanktuarium MB Wardęgowskiej. Wiąże się nim tradycja, wg której w 1719 r. małemu chłopcu miała się tutaj objawić Matka Boska. Należy do parafii w Ostrowitem. W 1946 r. wybudowano nową kaplicę w miejscu objawień.

● **Gmina Grodziczno** – na obszarze gminy występuje duża ilość jezior i oczek wodnych. Około 20 jezior ma powyżej 1 ha powierzchni. Teren gminy należy do obszarów mało zalesionych. Leśne tereny położone są głównie w dolinie rzeki Wel. Większość wsi na tych terenach była lokowana w I poł. XIV w. na prawie chełmińskim. Osadzono w nich miejscową ludność pochodzenia pruskiego, również napływającą ludność z ziemi chełmińskiej i Mazowsza Polaków oraz osadników z głębi Niemiec. Na terenie obecnej gminy Grodziczno występują różne układy przestrzenne wsi: owalnica (Boleszyn, Mroczenko, Zwiniarza), ulicówka – przydrożnica (Kowaliki, Kuligi, Mroczo), wielodrożnica (Grodziczno), wieś kolonijna (rozproszona) (Lorki, Ostaszewo, Rynek, Trzcina, Zajączkowo), szeregówka (rzędówka) dwustronna – (Świniarc).

- Boleszyn - Kościół parafialny p.w. Św. Marcina.

Parafia powstała prawdopodobnie w poł. XIV w. Pierwotny kościół, podobnie jak późniejszy, postawiony przed 1653 r., był budowlą drewnianą. Obecna świątynia powstała w latach 1721 – 1722. W Boleszynie od XVII w. rozwija się kult maryjny związany z łaskami słynącym obrazem umieszczonym w ołtarzu głównym. Gdy na przełomie XVII i XVIII w. wybuchła

epidemia cholery, parafianie zwrócili się do Matki Bożej o oddalenie groźnej choroby. Prośby zostały wysłuchane. Liczne wota przy obrazie to dowód kultu, który rozwijał się tu przez wieki. Ambona wystawiona na zewnątrz kościoła świadczy o dużej ilości przebywających pielgrzymów.

- Kaplica p.w. Św. Huberta

- Grodziczno - Kościół parafialny p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła.

Budowę kościoła rozpoczęto w 1340 r. Konsekrowany był w 1400 r. W czasie wojen krzyżacko – polskich w XV w. uległ poważnym zniszczeniom. Odbudowany został w 1500 r. Na przełomie XIX i XX wieku zbudowano organy, ambonę, konfesjonały, chrzcielnicę, a drewnianą podłogę zamieniona na płyty cementowe.

- Jakubkowo - Zespół pałacowo – parkowy.

Zespół położony jest na prawym brzegu rzeki Wel. Pałac znajduje się w południowej części, zbudowany w końcu XIX w. Murowany z cegły, otynkowany, dwukondygnacyjny z parterowymi dobudówkami. Bryła pałacu przykryta jest płaskim papowym dachem (eklektyzm). Obok pałacu znajduje się obora murowana z czerwonej cegły zbudowana na pocz. XX w. Zespół pozbawiony jest zabudowy folwarcznej – poza oborą stanowi ciekawe założenie dworskie. Położony na uboczu wsi przy dużym kompleksie leśnym. Pałac jest przykładem rozwiniętego eklektyzmu, dość rzadko występującym na tym terenie. Zespół pałacowo -parkowy rozpoczęto budować ok. 1820 r.

- Montowo - Zespół dworsko – parkowy.

Zespół dworsko -pałacowy składa się z dworu z oficyną, parku oraz zabudowań gospodarczych.

Dwór został prawdopodobnie wybudowany w pocz. XIX w., co można wnioskować z formy klasycystycznej oraz map katastralnych z 1848 r. Ok. 1870 r. dobudowano do niego czterokondygnacyjną wieżę oraz parterową oficynę pełniącą funkcję rządówki. Pośrodku siedmioosiowej elewacji frontowej znajduje się trzyosiowy ryzalit (arch.- część budynku wysunięta ku przodowi na wysokości wszystkich kondygnacji), zwieńczony trójkątnym frontonem i poprzedzony tarasowymi schodami.

Park o pow. 2,3 ha typu krajobrazowego jest położony przed wschodnią i południową elewacją dworu.

Folwark jest usytuowany w zachodniej części zespołu, który nie uległ zmianie pod względem kompozycyjnym oraz funkcjonalno – przestrzennym. Na terenie zespołu znajduje się spichlerz z 1868 r..

• **Gmina Kurzętnik.** We wschodniej części gminy występuje sieć średniej wielkości, skupionych, o węzłowym układzie dróg starszego pochodzenia z domieszka osiedli rozproszonych i rzędówek nowszego pochodzenia z XIX wieku. W zachodniej części występuje osadnictwo rozporoszone na obszarach sandrowych, bagnistych, morenowo – czołowych oraz powstałe w wyniku parcelacji i komasacji. Spośród nich wyjątek stanowi Kurzętnik, który jako jedyny przez blisko sześć wieków posiadał prawa miejskie, które uzyskał około 1330 r. i utracił w 1905 r. Z tego okresu zachował się szachownicowy układ urbanistyczny, typowy dla miast średniowiecznych. Pozostałe miejscowości mają zróżnicowane typu układów wsi: osady rozporoszone (Kamionka, Kąciki, Lipowiec, Małe Bałówki), przydrożnicy (Krzemieniewo, Wielkie Bałówki, Marzęcice), owalnicy (Bratuszewo, Brzozie Lubawskie, Sugajenko), osady folwarczne (Taborowizna, Krzemieniewo folwark).

- Kurzętnik - Kościół parafialny p.w. Św. Marii Magdaleny.

Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z 1291 r. i prawdopodobnie w tym roku powstała parafia założona przez kapitułę chełmińską. Obecny gotycki kościół pochodzi z początku XIV w. Przebudowany w II poł XVII w.

- Zamek biskupów chełmińskich (ruina).

Na pobliskiej górze w Kurzętniku zbudowano zamek, który panował nad doliną i brodami Drwęcy. Od 1291 r. Kurzętnik stanowił własność kapituły chełmińskiej. Rozpoczęto go budować po 1331 roku po najeździe Litwinów pod wodzą Gedymina.

W 1414 r. zamek kurzętnicki dobrowolnie poddał się królowi Jagielle, a w 1454 r. miasto Kurzętnik i zamek został zniszczony przez Krzyżaków. W 1466 r. na mocy II pokoju toruńskiego Kurzętnik stał się częścią Polski wraz z Ziemią Chełmińską.

Na przełomie XIV i XV wieku nastąpiła przebudowa zamku właściwego na wielki dom mieszkalny. W czasie najazdu szwedzkiego w 1655 r. został zniszczony. Z dawnego zamku zachowała się jedynie niewielka ruina.

- Mikołajki - Kościół parafialny p.w. Św. Jakuba Apostoła

Parafia powstała prawdopodobnie w XV w. Obecny kościół został wybudowany z 1780 r. w miejsce wcześniejszego z 1618 r.

• **Gmina wiejska Nowe Miasto Lubawskie.** Obszar gminy Nowe Miasto Lubawskie charakteryzuje się niezwykle urozmaiconą rzeźbą terenu, spowodowaną pobytem ostatniego zlodowacenia. Gmina położona jest w obrębie Trasy Kopernikańskiej. Gmina bogata jest w miejsca pamięci i zabytki, będące świadectwem bogatej i chlubnej przeszłości.

- Bratian - Młyn (z częściowo zachowanym oryginalnym wyposażeniem)

- Zamek (ruiny) – fragment muru i okrągłej baszty z poł. XIV w. Mur z 1914 r.

- Gryżliny - Kościół filialny (parafii Radomno) p.w. Św. Kazimierza Królewicza Kościół z XIX w. – murowany. Do 1945 r. był kościołem ewangelicki, obecnie rzymskokatolicki.

- Gwiździny - Zespół dworsko – parkowo – folwarczny.

W skład zachowanego zespołu podworskiego wchodzi: dwór, park, zabudowania gospodarcze – gorzelnia, spichlerz i suszarnia zboża – zbudowane w 1902 r.

- Radomno - Kościół parafialny p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa

Parafia została założona w XIII w. Obecny neogotycki kościół zbudowano z cegły w latach 1903 – 1906. Konsekrowany 22 maja 1910 r. przez bp. Jakuba Klundera. Pierwszy pobudowany w tym miejscu kościół uległ zniszczeniu w czasie pożaru wsi w 1414 r., drugi postawiony w 1702 r. rozebrano na początku XX wieku.

- Skarlin - Kościół parafialny p.w. Św. Bartłomieja

Parafia powstała w I poł. XIV w. Z tego okresu pochodzi kościół zbudowany z kamienia i cegły w stylu nadwiślańsko -gotycko – krzyżackim.

- Tylice - Kościół parafialny p.w. Św. Michała Archanioła

Parafię założyli biskupi chełmińscy około 1300 r. Średniowieczna świątynia nie zachowała się do dzisiaj. Obecny kościół został zbudowany w latach 1700 – 1702.

11.5. Dziedzictwo przyrodnicze

Powiat nowomiejski jest obszarem o dużej różnorodności przyrodniczo-krajobrazowej i wysokich walorach przyrodniczych. Na terenie powiatu ustanowiono szereg różnych obszarowych i obiektowych form ochrony przyrody na mocy ustawy o ochronie przyrody. Łączna powierzchnia terenów o szczególnych walorach przyrodniczych pozostająca pod ochroną prawną przekracza połowę całkowitej powierzchni powiatu, w tym parki krajobrazowe zajmują ok. 8 000 ha, rezerwaty przyrody prawie 500 ha, obszary chronionego krajobrazu ok. 30 000ha, użytki ekologiczne ok. 140 ha i zespoły przyrodniczo – krajobrazowe ok. 30 ha.

• Rezerwaty przyrody:

Najcenniejsze przyrodniczo tereny objęte są ochroną rezerwatową. Na terenie powiatu nowomiejskiego ustanowione zostały następujące rezerwaty przyrody:

- 1) Wyspa na jez. Wielkie Partęczyny (pow. 0,6 ha, gm. Kurzętnik)
- 2) Kociołek (pow. 7,44 ha), gm. Biskupiec
- 3) Łabędź (pow. 13,82 ha), gm. Biskupiec

- 4) Żurawie Bagno (pow. 5,84 ha), gm. Kurzętnik
- 5) Rzeka Drwęca (pow. 1 344,87 ha, gm. i miasto Nowe Miasto Lubawskie, gm. Kurzętnik
- 6) Jezioro Karaś (pow. 815,48, z czego 234,19 ha w powiecie nowomiejskim), gm. Biskupiec
- 7) Bagno Mostki (pow. 135,05, z czego 35,18 ha w powiecie nowomiejskim), gm. Kurzętnik
- 8) Uroczysko Piotrowice (pow. 49,48 ha), gm. Biskupiec
- 9) Piekiełko nad Welem (pow. 24,58 ha), gm. Grodziczno

• **Parki Krajobrazowe:**

Wielkoobszarowe formy ochrony, w ramach których przewiduje się zrównoważoną koegzystencję człowieka i przyrody, nastawione na ochronę całych powiązanych ekosystemów wraz z walorami kulturowymi i krajobrazowymi.

1) Brodnicki Park Krajobrazowy

Obejmuje swoimi granicami obszar liczący 16 685 ha. Utworzony został w 1985 r. Położony jest on na obszarze 2 województw: kujawsko-pomorskiego i warmińsko-mazurskiego (4 336 ha), w tym w powiecie nowomiejskim na terenie 2 gmin: Biskupiec i Kurzętnik. Osobliwością obszaru są pagórki i wzgórze kemowe oraz liczne, duże rynnowe jeziora m.in. Wielkie Partęczyny, Łąkorek i Głowin. Znamiennej cechą BPK jest występowanie naturalnych zbiorowisk torfowiskowych, szuwarowych i wodnych. Bardzo atrakcyjny szlak turystyczny i kajakowy rzeką Skarlanką. Na terenie parku znajduje się wiele zabytków kultury materialnej, jak np. tradycyjne obiekty budownictwa wiejskiego (Łąkorz) czy budynki sakralne.

2) Welski Park Krajobrazowy

WPK zajmuje 20 444 ha, w tym 4180 ha na terenie gminy Grodziczno (pozostała część w powiecie działdowskim). Utworzony w 1995 i rozszerzony w 1996 roku. Utworzony przede wszystkim dla ochrony krajobrazu i przyrody środkowego odcinka doliny rzeki Wel, łącznie z jeziorami, przez które przepływa, a także towarzyszącymi jej kompleksami leśnymi i użytkami rolnymi. Obszar wyróżnia się urozmaiconą, polodowcową rzeźbą terenu, z malowniczymi wzgórzami morenowymi pokrytymi lasami, polami i łąkami, pomiędzy którymi silnie meandruje rzeka Wel. Jej dolina, która na terenie Parku zatacza duże zakola, jest najbardziej atrakcyjnym elementem krajobrazu. Dzięki niewielkiej ingerencji człowieka zarówno kształt koryta rzeki, jak i jej dolina, pozostały prawie niezmienione, co jest rzadkością w skali kraju i Europy. Niepodważalnym walorem przyrodniczym są duże powierzchnie obszarów torfowiskowo-bagiennych.

• **Obszary Chronionego Krajobrazu:**

Wielkoobszarowe tereny chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz o zróżnicowanych ekosystemach, wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub pełnioną funkcją korytarzy ekologicznych.

1) Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Dolnej Drwęcy, gm. wiejska Nowe Miasto Lubawskie i miasto Nowe Miasto Lubawskie (16 550,10 ha)

2) Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Rzeki Wel, gm. Wiejska Nowe Miasto Lubawskie i gm. Grodziczno (5 254,1 ha)

3) Buchnowski Obszar Chronionego Krajobrazu, gm. Grodziczno (196,5 ha)

4) Skarliński Obszar Chronionego Krajobrazu, gm. Wiejska Nowe Miasto Lubawskie, gm. Biskupiec (6 349,00 ha).

• **Zespoły przyrodniczo-krajobrazowe:**

Zespół przyrodniczo-krajobrazowy wyznacza się w celu ochrony wyjątkowo cennych fragmentów krajobrazu naturalnego i kulturowego, dla zachowania jego wartości przyrodniczych, kulturowych i estetycznych. Na terenie powiatu nowomiejskiego ustanowione zostały:

1) „Oz Tymawski” (13,38 ha), gm. Biskupiec

2) „Las Słupnicki” (1,37 ha), gm. Biskupiec

3) Jezioro Zwiniarz (151 ha), gm. Grodziczno

• **Użytki ekologiczne:** są to głównie tereny leśne i torfowiskowe o niewielkiej powierzchni.

1) Łąka nad Drwęcą(0,04 ha), gm. Kurzętnik

2) Nielbark (58,00 ha), gm. Kurzętnik

3) Tereszowskie Łąki (64,27 ha), gm. Kurzętnik

4) Iwanki – Zgniłki (17,23 ha), gm. Biskupiec

• **Pomniki przyrody**

Są to pojedyncze twory przyrody żywej bądź nieożywionej, odznaczające się indywidualnymi cechami, o wartości szczególnej z różnych względów.

W powiecie nowomiejskim jest aktualnie 35 pomników przyrody (5 pomników posiada gmina Nowe Miasto Lubawskie, 3 - gm. Grodziczno, 1 – gm. Kurzętnik, pozostałe gm. Biskupiec).

• **Natura 2000:**

Obszary występowania gatunków lub siedlisk cennych dla wspólnoty europejskiej i chronionych w ramach prawa wspólnotowego.

Obszary Specjalnej Ochrony (OSO):

- 1) OSO Dolina Drwęca – dolina rzeki Wel i Bałwanka wraz z przepływowym jez. Fabrycznym
- 2) OSO Przełomowa Dolina Rzeki Wel – dolina rzeki Wel w granicach Welskiego Parku Krajobrazowego
- 3) OSO Ostoja Brodnicka – teren Brodnickiego Parku Krajobrazowego
- 4) OSO Dolina Kakaju
- 5) OSO Jezioro Karaś
- 6) OSO Ostoja Radomno

12. Zadania i kompetencje organów samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Szczegółowy zakres zadań i kompetencji organów samorządu powiatowego w odniesieniu do problematyki ochrony dóbr kultury został uregulowany przede wszystkim w dwóch ustawach: w ustawie z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym i w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Artykuł 4 ust. 1 ustawy o samorządzie powiatowym zawiera generalną zasadę stwierdzającą, że powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponad gminnym. Ustawodawca wymienia wśród 22 kategorii zadań publicznych powiatu kulturę i ochronę dóbr kultury. Katalog ten ma charakter zamknięty, rozszerzyć go może jedynie przepis ustawy szczególnej.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art.103 określa wyłączne kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków.

Na wniosek wojewódzkiego konserwatora, starosta ustanawia społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków.

Osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków starosta wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, natomiast osobie prawnej lub innej jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, starosta wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna. Na mocy art. 12 ustawy starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.

Zgodnie z art. 50 ust. 3 ustawy w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia zajęcia go do czasu usunięcia zagrożenia.

W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami

Ustawodawca w art. 81 ustawy O ochronie zabytków dopuszcza możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej

- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7-15
- 17) zakup i montaż instalacji przeciw włamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja może być udzielona w wysokości do 100 % nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru. Łączna kwota dotacji udzielonych przez organ stanowiący powiatu nie może przekraczać wysokości 100 % nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Organy uprawnione do udzielania dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

13. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu nowomiejskiego.

Analizę **SWOT** opracowano na podstawie analiz i materiałów własnych dla 3 obszarów: zagospodarowania przestrzennego, społecznego i gospodarczego miast i gmin powiatu nowomiejskiego mających wpływ na ochronę zabytków .

Analiza SWOT – analiza **silnych** (Strengths) i **słabych** (Weaknesses) **stron** badanego podmiotu w wyodrębnionych obszarach – tzw. czynników endogenicznych (wewnętrznych) oraz zewnętrznych **szans**(Opportunites) i **zagrożeń** (Threats) –tzw. czynników egzogenicznych stanowi punkt wyjścia dla planowania strategicznego.

Tabela 1. Analiza SWOT

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
Różnorodność zabytków i miejsc o charakterze historycznym, które stanowią bogate źródło dziedzictwa kulturowego dla regionu, wzrastający poziom wiedzy i promowanie tradycji i regionalizmu	zły stan zachowania znacznej części zabytków
Dogodne położenie geograficzne na terenach o dużej atrakcyjności turystycznej,	brak wypracowanych programów opieki nad zabytkami w gminach z terenu powiatu,
Korzystne położenie komunikacyjne(drogowe),	duży koszt rewaloryzacji zabytków i brak środków finansowania dla tego rodzaju zadań,
Środowisko przyrodnicze korzystne dla prowadzenia polityki zrównoważonego rozwoju; wysoka atrakcyjność turystyczna miast i gmin	słaba promocja oraz edukacja dotycząca walorów środowiska kulturowego,

powiatu,	
Ogólnie dobrze rozwinięta sieć drogowa(droga krajowa nr 15 i 16,drogi wojew., drogi powiatowe i gminne),	słaba infrastruktura turystyczna i obsługa szlaków turystycznych,
Wysoki poziom pozyskanych funduszy unijnych na inwestycje infrastrukturalne zrealizowane i będące w trakcie realizacji,	niska świadomość społeczna o prawnych zobowiązaniach właścicieli do należytego utrzymania obiektów historycznych,
aktywność grup kulturowych,	brak współdziałania pomiędzy poszczególnymi jednostkami samorządu terytorialnego w promowaniu atrakcyjności kulturowej i turystycznej powiatu,
dobrze rozwinięta baza kształcenia zawodowego.	nierównomierne tempo inwestycji w sektorze prywatnym,
	brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w niektórych gminach,
	brak wystarczająco wolnych terenów pod inwestycje.
SZANSE	ZAGROŻENIA
wzrost zainteresowania właścicieli obiektów zabytkowych ochroną i pracami konserwatorskimi,	pogarszający się stan techniczny zabytków spowodowany niewłaściwym użytkowaniem,
budowa baz turystycznych w oparciu o obiekty i obszary historyczne,	brak środków na ochronę, zabezpieczenie i renowację zabytków,
rozwój agroturystyki, bud. pensjonatowego	niewłaściwe prowadzenie prac budowlanych, konserwatorskich, niezgodnie ze sztuką i wiedzą budowlaną, nierespektowanie uzgodnień konserwatorskich,
możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i inne,	niedostateczne lub nieekonomiczne wykorzystanie przestrzeni,
rozwój inicjatyw lokalnych i organizacji pozarządowych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego,	starzenie się i pauperyzacja społeczeństwa
zwiększenie ilości szlaków turystycznych prowadzących przez miasta i wsie o dużej ilości zabytków,	zwiększenie migracji zewnętrznej –odpływ ludzi wykształconych, młodych,
profesjonalna i efektywna promocja powiatu	niespójny i niestabilny system prawny
wykorzystanie środków z funduszy strukturalnych UE na rozwój powiatu.	niewystarczające wykorzystanie naturalnych zasobów w celach turystycznych,
	brak inwestycji przemysłowych
	brak współdziałania wszystkich samorządów
	brak zintegrowanego systemu informatycznego komunikacji społecznej

Wnioski końcowe: rozwój turystyki, naturalne zasoby przyrodniczo - krajobrazowe i zabytki są jednymi z głównych atutów naszego powiatu . Ten sposób postrzegania potencjału gospodarczo-przyrodniczego jest także jednym z wyznaczników dla przyjętych celów strategicznych powiatu mający istotny wpływ na ochronę zabytków w powiecie tj.

- cel nr 3 – rozwój infrastruktury ,podniesienie jej funkcjonalności i korzyści dla mieszkańców powiatu ;
- cel nr 4 - ochrona zasobów naturalnych i wykorzystania ich dla celów rozwoju społeczno - gospodarczego z zachowaniem środowiska i dziedzictwa kulturowego.

14. Zakres i cele powiatowego programu opieki nad zabytkami

Cele wojewódzkich, powiatowych i gminnych programów opieki nad zabytkami zostały określone w Ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (Dz. U. z 2014 r., poz. 1446 z późn. zm.). W artykule 87 wspomnianej ustawy sformułowano je ogólnie, nie różnicując celów poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego w sposób następujący:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju
- 2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami

15. Kierunki działań służące realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami

Realizacji sformułowanych wyżej celów służyć będą m.in. następujące działania:

- 1) zintegrowana ochrona dziedzictwa kulturowego i środowiska przyrodniczego

- 2) szeroki dostęp do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu
- 3) edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym
- 4) promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego, służąca popularyzacji produktów turystyki kulturowej.
- 5) wspieranie działań zmierzających do pozyskania środków finansowych na opiekę nad zabytkami
- 6) opiekuńcze, restauratorskie i budowlane przy obiektach zabytkowych, co do których samorząd powiatu nowomiejskiego ma tytuł prawny , zabezpieczenie i utrzymanie tych obiektów, oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie.

Realizacji sformułowanych kierunków i celów służyć będą m.in. następujące działania:

- 1) uwzględnienie wszelkich uwarunkowań z zakresu ochrony zabytków w aktach prawa lokalnego dot. to min. miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego miast i gmin , lokalnych programów rewitalizacji i strategii ,oraz innych dokumentów planistycznych jak studium uwarunkowań i zagospodarowania przestrzennego .
- 2) wspieranie inicjatyw jednostek organizacyjnych, instytucji i właścicieli obiektów zabytkowych, mających na celu pozyskiwanie środków finansowych z dostępnych źródeł, przeznaczonych na ochronę i opiekę nad zabytkami
- 3) zabezpieczenie środków finansowych w miarę posiadanych możliwości w budżecie powiatu
- 4) ustalanie zasad i kryteriów udzielania dotacji, zawierania umów, kontroli i rozliczania przyznanych dotacji
- 5) ścisła współpraca z jednostkami samorządowymi, Urzędem Marszałkowskim i Warmińsko-Mazurskim Konserwatorem Zabytków w zakresie m.in.: utrzymania istniejących i tworzenia nowych szlaków kulturowych oznakowania szlaków i tras turystycznych ,ścieżek edukacyjnych ,zagospodarowania innych miejsc atrakcyjnych turystycznie .
- 6) współpraca z organizacjami ekologicznymi w zakresie ochrony dziedzictwa przyrodniczego i ochrony środowiska.
- 7) ustanawianie przez starostę na wniosek Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków.
- 8) nadawanie i cofanie ustanowienia społecznych opiekunów zabytków :prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków, wydawanie osobom fizycznym legitymacji a osobom prawnym i jednostkom organizacyjnym zaświadczeń o powierzeniu funkcji społecznego opiekuna zabytków .

9) wdrożenie i promocja obiektów zabytkowych do kompleksowej oferty turystycznej powiatu min. w formie wystaw targowych , wydawnictw adresowanych do biur podróży i instytucji zajmujących się organizowaniem ruchu turystycznego.

10) współpraca z samorządami, stowarzyszeniami oraz organizacjami pozarządowymi, instytucjami kościelnymi i organizacjami wyznaniowymi, działającymi w sektorach edukacji oraz kultury i sztuki w zakresie:

- edukacji kulturalnej dzieci i młodzieży

- organizacji konkursów poszerzających wiedzę uczniów na temat dziedzictwa kulturowego i jego ochrony,

- upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych powiatu ze szczególnym nastawieniem na dzieci i młodzież

- organizacja imprez mających znaczenie dla rozwoju kultury i integracji społeczności powiatu

11)wprowadzanie zintegrowanego systemu informacji wizualnej (m.in. za pomocą tablic informacyjnych, mapy zabytków ,stosownych znaków na obiekcie zabytkowym obejmującego zasoby i wartości dziedzictwa kulturowego powiatu po uzgodnieniu z Warmińsko – Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

12) udostępnienie informacji o zabytkach na stronie internetowej powiatu.

16. Metody wdrażania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Instrumenty prawne i instytucjonalne.

W realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami wykorzystane zostaną instrumenty ogólne, określone w programach rządowych i wojewódzkich oraz w innych dokumentach o charakterze planistycznym i strategicznym, a także narzędzia i środki własne Powiatu Nowomiejskiego , uczestniczącego w realizacji programu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, państwowych i samorządowych instytucji kultury, jednostek samorządu terytorialnego, Kościołów i innych organizacji wyznaniowych oraz instytucji pozarządowych.

Powodzenie realizacji programu wymaga współdziałania powiatu zarówno z jednostkami samorządu położonymi na terenie powiatu, jak i organizacjami pozarządowymi zajmującymi się ochroną zabytków, spełniającymi istotną rolę w ochronie i popularyzacji dziedzictwa kulturowego. Ponadto należy przypominać społeczeństwu – właścicielom lub posiadaczom zabytkowych nieruchomości o przysługujących im prawach oraz ciążących na

nich obowiązkach wynikających z art. 25, 26, 27 i 28 (ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – Dz. U. z 2014, poz. 1446 z późn. zm.):

- wg art. 25 – zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza dokumentacji konserwatorskiej, uzgodnień z wojewódzkim konserwatorem zabytków określających zastosowania materiałów i technologii oraz uzgodnień z wojewódzkim konserwatorem zabytków zagospodarowania zabytków oraz dalszego ich wykorzystania,

- wg art. 26 – w umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określeniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymagania zbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku,

- art. 27 – na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków określa sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonywania prac konserwatorskich,

- art. 28 – właściciel lub posiadacz zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zagrożeniu zabytku, zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego oraz zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku.

W art. 36 w/w ustawy są zawarte wymagania oraz ograniczenia, nakazy. Pozwolenia natomiast od wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga: przeprowadzenie prac konserwatorskich, badań architektonicznych, zabytków ruchomych – ich przemieszczania, pozwolenia na badania archeologiczne.

Ponadto w artykułach 31 – 33 zamieszczone są gwarancje zachowania ochrony zabytków archeologicznych, podczas prowadzonych ewentualnie prac ziemnych, które gwarantują zachowanie ochrony dziedzictwa archeologicznego podczas ewentualnie prowadzonych prac ziemnych:

- art. 31 – obowiązek zgłoszenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne.

- art. 32 – przepis mówiący o obowiązkach w sytuacji odkrycia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest zabytkiem

- art. 33 – przepis mówiący o obowiązkach w przypadku znalezienia przedmiotu, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest zabytkiem archeologicznym.

Instrumenty finansowe.

System finansowania ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest dość skomplikowany. Najogólniej źródła finansowania tej sfery można podzielić na:

1. źródła publiczne - budżet państwa, budżety jednostek samorządu terytorialnego wszystkich szczebli, środki Unii Europejskiej (programy operacyjne) inne źródła
2. źródła prywatne - środki osób fizycznych, organizacji pozarządowych stowarzyszeń, fundacji, kościelnych osób prawnych itp.

Podstawowym źródłem finansowania zadań niniejszego programu będą fundusze własne, wspomagane środkami pochodzącymi od innych podmiotów merytorycznie zaangażowanych w ochronę i opiekę nad zabytkami. Będą to zarówno środki budżetowe jak i fundusze strukturalne, przy czym prace konserwatorskie przy obiektach należących do osób prywatnych, będzie wymagała zaangażowania środków prywatnych. Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych, ubiegając się o dofinansowanie na realizację projektów związanych z programem opieki nad zabytkami na szkolenia, promocję, tworzenie lokalnych oraz regionalnych produktów i marek turystycznych, tworzenie miejsc pracy związanych z dziedzina kultury, turystyki i edukacji.

Instrumenty społeczne.

W działaniach powiatu przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków, a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Powiatu Nowomiejskiego.

17. Monitoring programu.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, za monitorowanie realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami, odpowiada Zarząd Powiatu, który co 2 lata będzie sporządzał stosowne sprawozdanie i przedstawiał je Radzie Powiatu.

18. Załącznik nr 1 do Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018 – 2021.

19. Załącznik nr 2 do Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018 – 2021.

Załącznik nr 1
do Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami
Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021

MIEJSCOWOŚĆ	ULICA	NUMER	OBIEKT	NR REJESTRU	DATA WPISU	DECYZJA	GMINA
Biskupiec Pomorski			POZOSTAŁOŚCI GOTYCKICH, obronnych MURÓW MIEJSKICH	a-527	1960-08-22	-	Biskupiec
Biskupiec Pomorski			kościół w północnej części miasta pomiędzy ulicami szkolną i kościelną	A-75	1960-08-22	492/1960	Biskupiec
Biskupiec Pomorski			UKŁAD URBANISTYCZNY Z POZOSTAŁOŚCIAMI DAWNEJ ZABUDOWY Z 1-POŁ. XVIII W., KOŚCIOŁEM EWANG. I MURAMI	A-76	1950-04-20	L.K.S.M.-113B-23/50	Biskupiec
Biskupiec Pomorski	Kwiatowa		KOŚCIOŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. JANA NEPOMUCENA I MATKI BOSKIEJ RÓŻAŃCOWEJ wraz z terenem przykościelnym otoczonym murem	a-3654	1993-12-31	psoz/dk-ia-94/93	Biskupiec
Biskupiec Pomorski	Rynek	008	RATUSZ	a-3049	1990-05-25	kl.5340/11/90	Biskupiec
Bielice			PARK DWORSKI WRAZ Z CZĘŚCIĄ DAWNEGO PODJAZDU DO DWORU	A-3979	1997-04-08	wo-psoz/dki-ia-3/337/97	Biskupiec
Babalice			PARK KRAJOBRAZOWY	A-1554	1984-07-01	kl.5340/11/84	Biskupiec
Czachówki			PAŁAC	A-2268	1987-09-29	kl.5340/57/87	Biskupiec
Czachówki			DWOREK	A-2956	1989-12-14	kl.5340/24/89	Biskupiec

Czachówki			ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY (Z ZABUDOWĄ FOLWARCZNA)	A-4020	1997-11-21	wo-psoz/dki-ia-15/455/97	Biskupiec
Boleszyn			KAPLICA P.W. ŚW. HUBERTA	a-1079	1968-08-05		Grodziczno
Boleszyn			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MARCINA WRAZ Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	a-1078	1968-08-05		Grodziczno
Bratian			ZAMEK /FRAGMENTY/	a-552	1961-07-18		Nowe Miasto Lubawskie
Bratian			MŁYN (Z CZĘŚCIOWO ZACHOWANYM ORYGINALNYM WYPOSAŻENIEM) WRAZ Z UKŁADEM HYDROTECHNICZNYM I BEZPOŚREDNIM OTOCZENIEM BUDYNKU	A-4256	2003-06-27	SOZ-2383-IZN-5340-86/2003	Nowe Miasto Lubawskie
Bratian		002	dom (DAWNY DWÓR)	a-1088	1968-08-06		Nowe Miasto Lubawskie
Brzozie Lubawskie			kościół parafialny p.w św. Jana Chrzciciela	A-4617	2014-10-22	IZAR.5140.1.2.2 014.ak	Kurzętnik
Brzozie Lubawskie			KOSTNICA wraz z cmentarzem przykościelnym	a-1082	1968-08-05		Kurzętnik
Gryźliny	Pow. Nowomiejski		KOŚCIÓŁ FILIALNY P.W. Kazimeirza Królewicza	a-4494	2008-01-23	izar(jd)-4100/5-109/07/08	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Gwiździny			ZESPÓŁ DWORSKO-PARKOWO-FOLWARCZNY, W TYM DWÓR, PARK, BUD. GOSP.: GORZELNIA, SPICHLERZ-STAJNIA, BRAMA WRAZ Z OTOCZENIEM	A-4567	2011-04-20	IZAR(ms)4101-4(3)/11	Nowe Miasto Lubawskie

Jakubkowo			PARK DWORSKI /FRAGMENT/	A-3640	1993-12-03	psoz/dk-ia-90/93	Grodziczno
Jakubkowo			ZESPÓŁ PAŁACOWO- PARKOWY	A-2830	1989-06-15	kl.5340/14/89	Grodziczno
Jamielnik			PARK DWORSKI	A-3941	1996-12-21	wo-psoz/dki/ia- 26/2271/96	Nowe Miasto Lubawskie
Kuligi			kaplica baptystów położona na działce ewid. 99/3	a-4635	2016-06-02	IZAR.5140.1.17. 2015.jk	Grodziczno
Kurzętnik			ZAŁOŻENIE URBANISTYCZNE miasta Kurzętnika	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		041	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		043	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		047	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		051	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		052	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		053	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		054	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		061	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		063	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		064	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		065	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		070	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		096	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik		098	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Góra Zamkowa		ZAMEK BISKUPÓW CHEŁMIŃSKICH /RUINA/	brak	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Grunwaldz ka	002	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Hunta	002	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Hunta	004	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Hunta	006	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Hunta	010	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Hunta	012	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik

Kurzętnik	Hunta	014	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Kościelna		KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MARII MAGDALENY wraz z wyposażeniem wnętrza	a-533	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	003	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	004	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	005	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	006	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	007	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	008	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	009	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	010	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	011	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	012	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	013	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	014	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	016	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	017	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	018	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	019	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	020	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	023	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	024	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	025	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	028	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Kurzętnik	Rynek	029	BUDYNEK MIESZKALNY	a-532	1960-09-16		Kurzętnik
Lipinki			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. PIOTRA I PAWŁA WRAZ Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	a-1040	1968-07-29	-	Biskupiec
Łąkorek			ZESPÓŁ PAŁACOWO- PARKOWY (10 obiektów)	A-3866	1995-12-30	psoz/dki-ia- 38/2300/95	Biskupiec
Łąkorek			PAŁAC	A-1745	1986-12-20	kl.5340/13/86	Biskupiec

Łąkorz			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MIKOŁAJA wraz z cmentarzem przykościelnym	a-1039	1968-07-29	-	Biskupiec
Łąkorz			WIATRAK HOLENDERSKI	A-1318	1980-07-11	KL.5340/12/80	Biskupiec
Łąkorz		120	CHAŁUPA WRAZ Z OTOCZENIEM W POSTACI ZIEMIANKI, PRZEDOGRÓDKA I PODWÓRZA GOSPODARCZEGO	A-4595	2012-06-11	IZAR.5140.1.3(3).2012.NS	Biskupiec
Nowe Miasto Lubawskie			ZAŁOŻENIE URBANISTYCZNE STAREGO MIASTA	A-385	1957-08-13	1.331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie			baszta brodnicka	A-387	1957-08-13	1.329/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie			RUINY KOŚCIOŁA I KLASZTORU REFORMATÓW wraz z cmentarzem przykościelnym i najbliższym otoczeniem klasztora	a-1069	1968-08-03	soz.izn.5340/307 /2000	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. TOMASZA apostoła WRAZ Z WYPOSAŻENIEM WNĘTRZA	A-100	1953-06-24	KL.IV.37C/7/53	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie			baszta lubawska	A-388	1957-08-13	1.330/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie			GOTYCKIE MIEJSKIE mury obronne	A-386	1957-08-13	1.332/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)

Nowe Miasto Lubawskie	19 Stycznia	5	KAMIENICZKA	A-389	1957-08-13	l.328/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	3-Go Maja	16	SPICHLERZ (OB. MAGAZYN I SKLEP) Z OTOCZENIEM	A-4290	2004-03-24	WUOZ-1352-IZN-5340-72/2004	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	7-Go Grudnia	2	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Daszyńskie go	6 (D.17)	KAMIENICZKA	A-390	1957-08-13	L.326/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Działyńskie h	1	budynek poczty	a-4367	2005-12-09	izar(jd)-4100/5-8(2)/05	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Grunwaldzka		ZAŁOŻENIE I ZACHOWANE RELIKTY KLASZTORY REFORMATORÓW	A-4189	2000-09-19	l.DZ. SOZ.IZN-5340930702000	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Grunwaldzka/3 Maja		CMENTARZ PARAFIALNY	A-4564	2010-12-28	IZAR(dm)-4101-108/10	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Nad Drwęcą	3	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Nad Drwęcą	4	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Norwida	10	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Norwida	3	dom	A-391	1957-08-15		Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)

Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	1	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	15	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	2	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	3	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	36	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	40	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	42	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	44	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	46	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	52 (	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Okólna	9	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)

Nowe Miasto Lubawskie	Rynek	1	budynek Urzędu Miejskiego Nowe Miasto Lubawskie	a-4517	2008-11-12	izar(jd)-4100/5-17(1)/08	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Rynek	23	kościół ewangelicki, ob. kino "harmonia"	A-3832	1995-07-25	psoz/dki-ia-24/1273/95	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Waryńskie go	12	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Wodna	2	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Nowe Miasto Lubawskie	Wodna	3	DOM (założenie urbanistyczne)	A-385	1957-08-13	L. 331/57	Nowe Miasto Lubawskie (Gmina Miejska)
Osówko			PARK KRAJOBRAZOWY	A-1590	1985-09-09	kl.5340/31/85	Biskupiec
Ostrowite			ZESPÓŁ PAŁACOWO-PARKOWY (9 OBIEKTÓW)	A-3933	1996-11-28	wo-psoz/dki-ia-13/80/96	Biskupiec
Ostrowite			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. JAKUBA Apostoła	A-581	1964-12-20	-	Biskupiec
Ostrowite			PARK KRAJOBRAZOWY	A-1598	1985-10-01	kl.5340/35/85	Biskupiec
Piotrowice			DWÓR Z PARKIEM	A-691	1967-11-19		Biskupiec
Piotrowice		034A	kościół rzymskokatolicki parafialny p.w. podwyższenia krzyża świętego	a-4560	2010-10-27	IZAR(dm)-4100/5-274(2)/09/10	Biskupiec
Radomno			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. NAJŚWIĘTSZEGO SERCA PANA JEZUSA WRAZ Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	A-3848	1995-10-25	psoz/dki-ia-21/1177/95	Nowe Miasto Lubawskie
Sędzice			PARK KRAJOBRAZOWY	A-1553	1984-07-01	kl.5340/10/84	Biskupiec
Skarlin			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. BARTŁOMIEJA WRAZ Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	a-1064	1968-08-02		Nowe Miasto Lubawskie

Szafarnia		10	BUDYNEK D. PLEBANII EWANGELICKIEJ W SZAFARNI (OB. BUDYNEK MIESZKALNY SZFARNIA 10) ORAZ ALEJĘ PRZYDROŻNĄ WRAZ Z OTOCZENIE	A-4576	2011-08-11	IZAR.5140.1.5(4).2011.MS	Kurzętnik
Szwarcenowo			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MIKOŁAJA WRAZ Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	a-1067	1968-08-02	-	Biskupiec
Tylice			KOŚCIÓŁ PARAFIALNY P.W. ŚW. MICHAŁA ARCHANIOŁA WRAZ Z CMENTARZEM PRZYKOŚCIELNYM	a-1065	1968-08-02		Nowe Miasto Lubawskie
Wardęgowo			PARK KRAJOBRAZOWY	A-1589	1985-09-09	KL.5340/32/85	Biskupiec
Wardęgowo			DWÓR wraz z najbliższym otoczeniem w promieniu 100 m.	a-946	1968-06-07	-	Biskupiec
Wardęgowo			KAPLICA p.w. niepokalanego serca mp - sanktuarium mb wardęgowskiej Z NAJBLIŻSZYM OTOCZENIEM W PROMIENIU 50 - 100M.	a-945	1968-06-07	-	Biskupiec

Zródło: <http://www.bip.wuoz.olsztyn.pl/phocadownload/rejestr/HTML/WUOZ%20Olsztyn%20-%20Wojewodzka%20ewidencja%20zabytkow.html>

Załącznik nr 2
do Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami
Powiatu Nowomiejskiego na lata 2018-2021

Miejscowość	Lokalizacja	Gmina	Powiat	Wykazy 2010
Wielkie Bałówki	przy drodze polnej od szosy z Tereszewa do wsi, na płaskim terenie, otoczony polem, zadrzewieniem i stawem	Kurzętnik	nowomiejski	W
Tomaszewo	poza wsią, ok. 400m na północ od wsi i 40m od szosy, na płaskim terenie, otoczony polami i lasem,	Kurzętnik	nowomiejski	W
Tereszewo	przy cmentarzu parafialnym, w północno-wschodnim narożniku, położony na płaskim terenie, z oddzielnym wejściem od strony wsi, obwałowany	Kurzętnik	nowomiejski	W
Tereszewo	przy drodze z Szafami, w południowej części wsi, strona wschodnia cmentarza graniczy z drogą polną, położony na płaskim terenie, otoczony polami	Kurzętnik	nowomiejski	w
Szafarnia	w północnej części wsi, na wzgórzu na skarpie, otoczony polem i pastwiskiem	Kurzętnik	nowomiejski	w
Otręba	przy skrzyżowaniu dróg Tomaszewo-Skarlin z drogą z Łąkorza, przed wsią od strony zachodniej, w starym lesie sosnowym na płaskim terenie	Kurzętnik	nowomiejski	w
Mikołajki	w półn. części wsi, przy skrzyżowaniu drogi wiejskiej z drogą do Wawrowic i Prangowizna	Kurzętnik	nowomiejski	w
Małe Bałówki	ok. 300m od szosy Marzęcice-	Kurzętnik	nowomiejski	W

	Tereszewo w kierunku wschodnim, przy drodze polnej, na płaskim terenie, otoczony polem i topolami			
Kurzętnik	przy kościele, na południowy-zachód od rynku	Kurzętnik	nowomiejski	W
Kurzętnik	we wsch. części wsi, przy szosie z NML, na płaskim terenie, otoczony zabudowaniami i ogrodami	Kurzętnik	nowomiejski	W
Krzemieniewo	w płdn. części wsi, ok. 500m poza siedliskiem, w pobliżu osady nr 52, na wzniesieniu, otoczony polami uprawnymi	Kurzętnik	nowomiejski	w
Kurzętnik/Kacze Bagno	przy szosie z NML do wsi Gwiździny, na terenie równym, otoczony lasem	Kurzętnik	nowomiejski	w
Brzozie Lubawskie	w północnej części wsi, ok. 50m od siedliska, na wzniesieniu w polu	Kurzętnik	nowomiejski	w
Radomno		Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Tyliczki	na skraju lasu, nieopodal szosy z Mroczenka do Tylic, na płaskim terenie	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Tyliczki	na północ od wsi, przy szosie do Tylic, teren równy, otoczony lasem, młodnik sosnowy	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Nowe Miasto Lubawskie	przy skrzyżowaniu ul. Działyńskich/Sienkiewicza, obok d. fosy	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Nawra	przy granicy miasta NML, gdzie ul.	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	W
	Żwirki i Wigury przechodzi w szosę			

	do Nawry, na terenie schodzącym w kierunku płn-wsch-ptdn.			
Gwiździny	przy kościele, w centralnej części wsi, teren równy	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	W
Gwiździny	w północnej części wsi, otoczony polami, teren równy, od zachodu opiera się o stromy brzeg	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	W
Bratian	poza wsią, przy szosie do Hławy, teren równy, otoczony lasem sosnowym	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Nowe Miasto Lubawskie	przy kościele parafialnym	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Nowe Miasto Lubawskie	w płn. części miasta, na wzgórzu opadającym tarasami w kierunku zachodnim, od płn, graniczy z parkiem miejskim	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	XXX
Nowe Miasto Lubawskie	w płn-zachodniej części miasta, na wzgórzu opadającym tarasami w płn-zach. części miasta, między ulicami Grunwaldzką/1 Maja a torami kolejowymi	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Nowe Miasto Lubawskie	w pobliżu skrzyżowania Grunwaldzka/Chrobrego, w sąsiedztwie posesji nr 32, na równym terenie	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Nowe Miasto Lubawskie	na cmentarzu komunalnym, po wschodniej stronie, równoległe do drogi.	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Nowe Miasto Lubawskie	w płn-zach. części cmentarza	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	W
	komunalnego wpisanego do RZ			
Wonna	na terenie d. kościoła, spalonego w XVIIw., ok. 80m na północ	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W

	od drogi do Szwarcenowa			
Wardęgowo	przy szosie do Łąkorza, na skraju lasu sosnowego.	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
Szwarcenowo	w otoczeniu kościoła parafialnego, w centrum wsi, przy drodze do Hławy	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Szwarcenowo	przy kościele parafialnym, na wzgórzu	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Szwarcenowo	w południowej cz.wsi, przy drodze do Krotoszyn	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Szwarcenowo	w płdn-zach.cz.wsi, przy drodze Krotoszyny-Hława	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Szwarcenowo	w południowej cz.wsi, przy drodze z Krotoszyn	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Słupnica	we wschodniej cz.wsi, przed siedliskiem przy wyjeździe z Biskupca	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Podlasek	przy drodze polnej, ok. 100m od szkoły w kierunku południowym	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Piotrowice	w pñ.cz.wsi.ok. 100m od szosy z Biskupca na wschód	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Ostrowite	na terenie parku wpisanego do RZ, w pobliżu jeziora Ostrowite	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Ostrowite	otacza kościół	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Ostrowite	przy kościele, w ptn-wsch.cz.wsi	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
Osówko	na terenie parku dworskiego wpisanego do Rz, na wzgórzu	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Osetno	w środku wsi	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Mierzyn	w zachodniej części wsi, w polu, 35m od drogi polnej, na lekkim pagórku	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Mierzyn	w zachodniej części wsi, ok. 1500m od siedliska, na skraju lasu	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w

	sosnowego, na lekkim wzniesieniu			
Łąkorz	przy kościele parafialnym, po pñn.stronie szosy Jabłonowo-Nowe Miasto Lubawskie	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Łąkorz	w lesie, na wschód od wsi, 500m od siedliska	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Łąkorz	w pñn-wsch.cz.wsi, przy drodze polnej	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Łąkorek	przy szosie do Brodnicy, 400m na południe od wsi	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Lipinki	we wschodniej cz.wsi, przy drodze polnej. Łączy się z nieczynnym cmentarzem katolickim	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Lipinki		Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Lipinki	ok. 400m na pñn-wsch. Od kościoła parafialnego i ok. 100m od szkoły, przy polnej drodze	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Lipinki	ok. 120m na pñdn-zach.od kościoła,	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
	ok. 30m od drogi do Kamionki			
Lipinki	w ptn.cz.wsi, ok. 70m na południe od drogi Sędzice-Mierzyn, nad stawem wśród łąk	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
Czachówki		Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
Biskupiec	ok. 20m od ulicy, po str.północnej, pomiędzy zabudowaniami a cmentarzem komunalnym	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
Biskupiec	w pñn-wsch.cz. Miasta	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Biskupiec		Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Biskupiec	w pñn-wsch.cz.miasta	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Biskupiec	przy skrzyżowaniu Kwiatowa/kościuszki, obok	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w

	posesji nr 4 przy Kościuszki i 11 przy Kwiatowej			
Biskupiec	przy cmentarzu komunalnym	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Lipinki	w płu-wsch. Części wsi, 100m od szosy do Biskupca w kier.płu aleją lipowa do bramy głównej	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	g
Szwarcenowo	w płu-dn-wch. Cz.wsi, przy drodże Krotoszyny-Łława	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
Krotoszyny		Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Wonna	przy drodze żużlowej, ok. 200m.od szosy Szwarcenowo- Jamielnik	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	XXX
Zwiniarz	przy kościele parafialnym, w centrum wsi	Grodziczno	nowomiejski	W
Zwiniarz	500m na wschód od wsi, przy drodże polnej, na skarpie lasu sosnowego.	Grodziczno	nowomiejski	W
Świniarzec	w środku wsi, wokół kościoła, w pobliżu drogi do Działdowa	Grodziczno	nowomiejski	W
Rynek	na południe od dziedzińca dworskiego, na skraju lasu i głębokiego jaru, na płaskim terenie.	Grodziczno	nowomiejski	w
Ostaszewo	przy szosie Lidzbark-Lubawa, na płu.od wsi, w pobliżu skrzyżowania z droga polną.	Grodziczno	nowomiejski	w
Mroczno	w południowej części wsi, przy drodże od kościoła do szosy na Boleszyn, na płaskim terenie	Grodziczno	nowomiejski	w
Mroczno	w centralnej części wsi, przy kościele	Grodziczno	nowomiejski	w
Kuligi	w polu przy drodze polnej	Grodziczno	nowomiejski	w
Katlewo	ok. 1 km od wsi, w lesie po wschodniej stronie	Grodziczno	nowomiejski	w
Janowo	w północnej części wsi, wokół kościoła	Grodziczno	nowomiejski	w

Grodziczno	poza wsią, przy drodze do Katiewa	Grodziczno	nowomiejski	w
Grodziczno	w zachodniej części parku dworskiego	Grodziczno	nowomiejski	w
Boleszyn	poza wsią, przy drodze do Sugajna	Grodziczno	nowomiejski	w
Zwiniarz		Grodziczno	nowomiejski	W
Biskupiec	ok. 20 m od ulicy po stronie północnej. Pomiędzy zabudowaniami z cm. komunalnym	Biskupiec	nowomiejski	W
Biskupiec	przy skrzyżowaniu ul. Kwiatowej z ul. Kościuszki, obecnie posesja nr 4 przy ul. Kościuszki i 11 przy Kwiatowej, teren przekształcony i zabudowany	Biskupiec	nowomiejski	W
Ty lice	w półn. części wsi, przy drodze żużlowej do Bratiana, teren równy, otoczony polami	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Skarlin	w kierunku zachodnim od Skarlina, przy drodze gruntowej i 70m na północ od szosy do Łąkorza, teren równy, otoczony polami uprawnymi	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Skarlin	w półn. Części wsi, ok. 50m od kościoła, teren równy, otoczony polami, zabudową i ogrodami	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Radomno	po wschodniej stronie wsi, przy rozwidleniu dróg do wsi Tatarzy z drogą polną, teren równy otoczony polami uprawnymi	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Gryżliny	w południowej części wsi, przy szosie Iława-NML	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w
Chrośle	we wschodniej części wsi, przy drodze polnej, na wyżynie, od strony drogi skarpa, otoczony polami	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	w

	uprawnymi, od strony pól przylega osada			
Bratian	we wschodniej części wsi, przy	Nowe Miasto Lubawskie	nowomiejski	W
	drodze polnej, ok. 200m od siedliska, na lekkiej wyżynie, z trzech stron skarpy, otoczony lasem			
Biskupiec	przy nieczynnym kościele, wyznaczony ulicą kościelną i Szkolną, na równym terenie, otoczony zabudowaniami	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	W
Kamionka	na północ od wsi Kamionka, przy drodze polnej do d.PGR Pierwój, na małym wzniesieniu, na skraju lasu, zachowane ślady po ogrodzeń	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	XXX
Kamionka	ok. 500m na płdn-wsch.od wsi Kamionka, przy drodze polnej, na lekkim wzniesieniu, w polu, ogrodzony	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	XXX
Krotoszyny	przy kościele, po płdn-wsch .stronie, dłuższymi bokami przylega do gospodarstw. Po płdn-wsch.stronie pola uprawne. Kościół znajduje się przy drodze do Iławy	Biskupiec Pomorski	nowomiejski	w
Mroczno	przy szosie z Mroszna do wsi Trzcina	Grodziczno	nowomiejski	w